

Kaynaklar

- Benn, A. (2001) "Sharon Reiterates His Separation Plan", Ha'aretz Daily Newspaper, 16,01,2001.
- Cleveland, W. L. (1994) "A History of Modern Middle East", NY: Westview Press
- The Economist (January 6-12 2001), "The Palestinian Right of Return"
- Flapan, S. (1979) *Zionism and the Palestinians* London: Barnes & Noble.
- Bozkurt, G. (1989) *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Halloum, R. (Abu Firas) (1988) "Palestine Through Documents", İstanbul: Belge International Publishing House.
- Kayalı, H. (2000) "Jön Türkler ve Araplar", çev. Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lukacs, Y. (der.) (1992) *The Israeli-Palestinian Conflict: A Documentary Record*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McDowall, D. (1993) "Dilemmas of the Jewish State", A. Hourani, P. S. Houry, M. C. Wilson (der.) *The Modern Middle East* içinde, London: Tauris Publishers.
- Shlaim, A. (1995) *War and Peace in the Middle East*, New York: Penguin Books.

Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak

Y. Emre Gürbüz

Bugün, Orta Asya'nın geleceğinde söz sahibi olması beklenen iki ülke var: Özbekistan ve Kazakistan. Her iki ülke de Orta Asya'da sahip oldukları kaynaklar ve insan gücü açısından dikkat çekiyor. Ancak 1991 yılında bu ülkeler bağımsızlıklarını kazandıklarında, özellikle nüfusunun yalnızca %41,1'ini ülkeye adını veren etnik grubun, Kazakların oluşturduğu Kazakistan'da etnik kaynaklı karışıklıkların çıkması bekleniyordu. Ne var ki, Kazakistan'daki "hassas durum" herhangi bir çatışma çıkarmadı ve bağımsız bir ulus-devlet kurma çalışması devam ediyor. Günümüzde Kazakistan'da en önem verilen konu istikrarlı bir biçimde büyümenin sürdürülmesi ve 2030 yılına kadar ülkenin sahip olduğu doğal kaynakları kendi kullanabilen, iyi eğitilmiş bir nüfusa sahip, uluslararası alanda saygın, modern bir ulus-devlet olmasıdır.

Bir ulus-devletin inşasında, ulusal bilincin oluşturulmasının vazgeçilmez bir yeri vardır. Ancak bunun ülkedeki Kazaklar dışındaki toplulukları fazla rahatsız etmeden yapılması da büyük önem taşıyor. Kazakların son 300 yıllık tarihi Ruslarla çok yakın bir ilişkiye sahne olmuştur; ülkedeki yoğun Rus nüfus ve Rusya'yla ortak yaklaşık 4.500 kilometrelik sınır, bu ilişkinin daha uzun süre devam edeceğini göstermektedir. Ayrıca, özel bir anlaşmayla Rusya Federasyonu'nun kullanmaya devam ettiği Kazakistan sınırları içindeki Baykonur Uzay İstasyonu ve Kazakistan'daki nükleer tesisler de Rusya ile Kazakistan'ın arasındaki ilişkinin herhangi bir zafiyet affetmeyecek tarzda sürmesini gerektirmektedir. Gerek Rusya'nın gerekse Kazakistan'ın bağımsız, istikrarlı ulus-

devletler kurma yoluna girdikleri şu dönemde Kazakistan'ın Rusya'nın herhangi bir müdahalesinden daha az etkilenmesini sağlamasının bir yolu ülkedeki Rus nüfusun sayısını ve etkisini ülkeye adını veren Kazaklar lehine azaltmaktır.

Kazakistan, -kısmen de olsa- tarihsel kaynaklardan oluşumu izlenebilen, bundan dolayı ulusların oluşu hakkında fikir verebilen bir örnektir. Ayrıca, Kazakistan, farklı bir gelenek üstüne kurulu olmasına ve ulus-devletlerin oluştuğu çağdan farklı bir dönemde, bir anda bağımsızlığını kazanmış bir ülke olmasına karşın, yine de kendini aynı uluslaşma sürecine girmek durumunda bırakan koşullarla çevrili bulmuştur. Üstelik de bu, ülkeye adını veren nüfus (Kazaklar) dışında yoğun bir başka nüfusun (Rusların) olduğu ve uluslaşma sürecinin keskinleşmesi durumunda güçlü bir devletin (Rusya Federasyonu) müdahalesine açık olarak yapılması gereken bir gerekliliktir.

Bu yazıda, kısaca kimlik ve ulus(al kimlik) tartışmalarına değinip “yer tespiti” yaptıktan sonra tarihte Kazakların ne zaman ortaya çıktığı, Kazak olarak adlandırılan bu topluluğunun nasıl oluştuğu ve günümüzde nasıl bu topluluğun bir ulus olarak biçimlendiği üstünde durulacaktır. Böylelikle, Kazakların ne zaman bir ulus olarak ortaya çıkmaya başladıkları ve bugün onları bir ulus-devlet kurma yoluna iten nedenler ile bunun nasıl bir gelişim izlediği aktarılmaya çalışılacaktır.

Kimlik Tartışmaları

Kimliğin oluşumu hakkındaki tartışmalar için burada ben ve “öteki” arasındaki ilişkinin nasıl değerlendirildiğinden konuya yaklaşmakta yarar var. Bu, ulus, ulusal kimlik üstüne olan düşüncelerin gelişimini de etkilemiştir. Kişi kendini bir yandan tanımladığı, olduğu bir yandan ise olmadığı özelliklerle tanımlar. Kazak (ya da Türk) olmak bağlamında örnekleyecek olursak, kişi kendini Kazak (Türk) olarak değerlendirirken hem Kazaklık (Türklük) olarak nitelediği olumlu ve hatta olumsuz özelliklere sahip olduğunu hem de öteki (örneğin Kazak için Özbek ya da Rus, Türk için Yunan ya da Arap) olmadığını, yani sahip olduğu kimi özelliklere sahip olmadığını düşünür.

Bu konudaki tartışmalara bakıldığında; öncelikle Descartes kişinin kendi düşüncesini temel alır. “Cogito, ergo sum” (Düşünüyorum, öyleyse varım) vargısı kimlik açısından bakıldığında kişinin varlığının kendi tahayyülünün ya da çıkarımının bir ürünü olduğu sonucunu verir. Buna göre, kendimizi kendimize yük-

lediğimiz niteliklerle tanımlarız. Özne, sadece kendisi için bir gerçeklik taşır ve nesne ile, çevresini saran tüm dünya ile ilişkisinden bağımsız olarak vardır. Bir adada tutsak tek başına kalmış bir insan kendi dışındaki dünyayla ilişkisi olmamasına karşın kendinin bilincindedir ve bir kimliğe de sahiptir; öyleyse varolan kimliğimizin dışımızdaki dünyaya ihtiyacı yoktur.

Hegel'in özne eleştirisi kimlik tartışmaları için farklı bir kapı aralamış, ancak 1960'lara Kartezyen özne anlayışı geçerliliğini korumuştur. Hegel, öznenin dış dünyaya kapalı olarak değerlendirilemeyeceği, kendi varlığından önce varolan öznelere karşı bir alana girdiğini ifade ediyordu. Kişinin kendi ayırıcılığına varması için bu öznelere karşı alanla, toplumsal oluşumla ilişki içine girmesi gerekiyordu. Özne kendini bilmek için ötekine muhtaçtı. Hegel'in ünlü efendi-köle diyalektiğine göre, efendinin kendini tanımlayabilmesi için kölenin onu tanımaya ihtiyacı vardı.

1960'larda post-yapısalcıların yükselen eleştirileri sonucunda kimliğe daha farklı bakılmaya başlandı. Bu yazının kapsamına girmediğinden bu tartışmalar girmek girmek yerine, bugün bireylerin yalnızca tek bir kimliğe sahip olmadığı, her zaman birden fazla kimliklerinin olduğunun düşünüldüğünü belirterek devam edeceğim. Bu kimliklerin önem sırası döneme, içinde bulunulan koşullara bağlı olarak değişir. Örneğin, bir kişi aynı zamanda Türk (iyeli), kadın, politikacı, solcu, feminist, Laz, Ankara (ayrı ayrı annenin ve babanın kentlerinden gelen aidiyetler ve kişinin kendi büyüdüğü kent, her biri), Müslüman, Sünni, OD-TÜ'lü, X lise, X takımının taraftarı vs. olabilir. Bu kimlikler, toplumsal ilişkilerde kullanılabilecek, diğer insanlarla ilişki kurmak için işlevsel araçlar sunar ve hangisinin öne çıkacağı içinde bulunduğumuz çevreye göre değişir.

Ulusal kimlik açısından bakacak olursak, Fransız tarihçi, millet ve milliyetçilik konusundaki önemli isimlerden biri olan Ernest Renan'a (1823-1892) göre “milletin varlığı günlük bir halk oylamasının” sonucudur. (Renan, 1994: 17)

Pierre Bourdieu'ya göre, “inşa ettiğimiz” dünya, “bilşel ve güdüleyici yapılar olarak hareket eden *habitus* ile ilişki içinde (...) gerçekleştirdiğimiz hedefler - izleyeceğimiz prosedürler, seçeceğimiz yollar- ve ‘sürekli teleolojik bir nitelik’ taşıyan amaçlarla” oluşur. Buradaki “düzenlilikler gerekli, hatta doğal görünürler, çünkü onları kavradığımız algı şemamızın temelini oluştururlar” (Bourdieu, 1977: 78).

Ulus-devletler içinde doğmuş, bunlara dayalı bir uluslararası

sistemde yaşayan bizler için de millet eskiden beri varolan “doğal” bir olgudur. Renan’ın söz ettiği “halk oylamamızı” yaparken, bunu Bourdieu’nun daha genel olarak belirttiği gibi zaten şekillenmiş olan algılarımızın sınırları içinde bu seçimi yaparız. Ayrıca yine Bourdieu’nun ifade ettiği gibi, gerçekleştirmek istediğimiz amaçlarımız ve hayatta kalmak için gerekli koşulların farkında olarak ama üstünde düşünmeden nasıl hareket edeceğimizi belirleriz (Bourdieu, 1977: 78).

Bir insanın kendini bir milletin parçası olarak hissetmesi de algı şemalarının buna uygun bir yapı içinde şekillenmesi ve günlük olayları buna uygun olarak değerlendirerek “yeri”ni yeniden üretmesi/kabullenmesi ile gerçekleşir. Bunu, elbette kişinin karşındakilerle iletişim kurma ve ortak bir paydaya sahip olma gereksinimi de güçlendirir. Olayları değerlendirirken, çevresindekilerle iletişim kurarken kişi “doğru yol”da olduğuna dair aldığı -sözlü ya da sözsüz- uyarılarla kimliğini pekiştirir ya da diğer kimlikleri arasında daha arka plana iter.

Baştaki değerlendirmeye dönecek olursak, kişi bugün ne Kartezyen öznedeki gibi toplumdaki bağımsız bir özne olarak ne de ötekinin karşısındaki, onun aracılığıyla kendini bilen bir özne olarak algılanıyor. Kişi, bugün daha çok toplumun içinde “erimiş”, onunla bütünleşmiş, inşa olan, dinamik bir varlık olarak algılanıyor. Ancak burada toplumla kişi arasında yalnızca olumlayan bir ilişki olmadığını da belirtmek gerek. Kişinin ben olabilmesi için ötekiyi de bilmesi, tanımlaması ve bağımsız bir özne olarak kendi farklılığını ortaya koyabilmesi ihtiyacı ortaya çıkıyor. Günlük hayatta nasıl davrandığımızı baktığımızda, sahip olduğumuz çoğul kimliğin kimi unsurlarını bazen yakınımızdakilerle yakınlaşmak için öne çıkardığımızı, bazen kendimizi ortaya koymak için ayrı durduğumuz unsurları öne çıkardığımız söyleyebiliriz.

Yazının kapsamı açısından diğer kimlikleri bir yana bırakıp, ulusal kimlik açısından bakacak olursak da hem devletin resmi söyleminde hem de vatandaşların gündelik söylemlerinde kişinin kendini “kendine has”, bağımsız bir özneymiş gibi tanımladığı örnekler de çok rastlıyoruz, kendini öteki üstünden, onun olumlu yansımaları olarak değerlendiren örnekler de rastlıyoruz. Her ulus kendini “zeki”, “uygarlığın sahibi/taşıyıcısı”, “çalışkan” vb. olarak niteler, bir yandan bunun altını çizmek, resme bir derinlik katmak için de ötekilerin bu özelliklerden uzak olduğunu vurgular. Dolayısıyla, burada da kolayca özetlenemeyecek girift bir tablo söz konusudur.

Bağımsız Kazakistan’da Kimlik Sorunu

SSCB’nin 1991 yılında dağılmasının yeni oluşan bağımsız cumhuriyetlerde yarattığı sorunlardan biri kimlik sorunuydu. SSCB döneminde yaratılmaya çalışılan Sovyet insanı (*homo sovieticus*) geçerliğini yitirmişti ve hem vatandaşlar hem de meşruyetlerini güçlendirmek isteyen devletler bu aidiyetin yerine yeni bir ortak aidiyet koyma ihtiyacı duymaya başladılar.

Bağımsızlık sonrasında ortada güçlenmesi muhtemel, birleştiricilik ölçütleri farklı üç aidiyet vardı: Müslümanlık, kavmiyetçilik ve ulusal kimlikler. Kısaca, Kazakistan’da 1991’e kadarki süreçte bu kimliklerin durumu hakkında bilgi verebiliriz.

Soğuk savaş yılları boyunca Orta Asya’da İslamiyetin durumu hakkında çelişen düşünceler türemişti. 1920’lerde Bolşeviklerin Orta Asya’da egemenliklerini kurmasından sonra bu bölgede Batıdan çok az araştırmacı çalışma yapabiliyordu.¹ İkinci Dünya savaşı sonrasında soğuk savaş yıllarında geliştirilen pek çok yaklaşım da bunun gibi eski çalışmalara dayanıyordu. Bu çalışmaların pek çoğunda Kazakların Şamanlık² ve ata kültü gibi eski inançlarıyla İslamiyeti birleştirdikleri, bu nedenle “yeterince” Müslüman olmadıkları yorumu yapılmaktaydı.³ Bir başka kesim içinse, Kazakistan da “Rus mezalimi altında ezilen Müslüman Orta Asya’nın” (ya da “Türkistan’ın”) bir parçası olarak baskı altında Müslümanlığın ayakta tutulmaya çalışıldığı bir yerdi.⁴

Bağımsızlıktan sonra her iki yaklaşımın da çok doğruluk taşımadığı görüldü. SSCB döneminde dine ve özde İslamiyete karşı tavırda değişiklikler olmuştur, ancak genel olarak İslamiyetle ilgili kısıtlamalar olmasına karşın, İslamiyet tamamen yasaklanmamıştır. Camilerin ve medreselerin sayısı çok azalmıştı ancak bunların tamamen ortadan kaldırıldığını ya da ibadetin yasaklandığını söylemek de abartılı olur. Devletin hedeflediği daha çok İslam’ı güçlendiren etkenleri ortadan kaldırmaktı. Bu amaçla, imamların yetkileri azaltılmış, İslami kurumları gelir akışı sağlayan vakıflar kapatılmış ve İslami düşüncenin yayılmasını, yeni kuşakların yetişmesini sağlayan Kur’an okulları ve medreseler lağvedilmişti. Ancak camiler için gerekli imamları yetiştirmek üzere birkaç merkezde medreselerin daha sonra tekrar faaliyete geçtiğini biliyoruz. Ayrıca, Rus Çarlığı’nda olduğu gibi SSCB içinde de devlet izniyle faaliyetlerini sürdüren dört müftülük kendi cemaatleriyle ilgili işleri organize etmeye devam ediyordu. İslam’ın etkisi, daraltılmış bir alan için geçerliğini korurken, kamusal alan dindışı etmenlerle etkinliğini artırıyordu.⁵ Ancak bu-

1 Kazakistan üstüne bir saha çalışmasına dayalı bilgiler aktaran en önemli çalışma Alfred Hudson tarafından 1936 yılında yapılmış “Kazak Social Structure” (1938) adlı çalışmadır. Ancak Hudson’un Kazak steplerindeki göçebe üretim biçimi ve bunun toplumsal örgütlenmesini anlattığı antropolojik çalışmasının “saha çalışması”ni devlet denetiminde, Kazakistan’ın o zamanki başkenti Alma-Ata’dan (bugün Almatı) hiç çıkmadan yaptığını da belirtmek gerek.

2 Şamanlık ya da Şamanizm biçiminde yaygın olarak kullanılmakta olan bu terimlerin kullanımlarına işlevsel geldiği için 20 yüzyılda kabul gördükleri söylenebilir. Ancak aslında animizm ve ata kültü ile ilişkilendirilebilen uygulamaları, “Şamaizm” olarak adlandırmak sistemli bir inanç varmış gibi yanıltıcı bir düşünce doğuruyor. Ayrıca bu, “sistem”in merkezine şamanın yerleştirildiği “dışarı”dan (*etik* - antropolojideki anlamıyla, *emik*’in karşısı) bir bakıştan taşıyor. Bu, muhtemelen araştırmacının onun aracılığıyla bir sistem kurmaya giriştiği kişinin şaman olmasından ve onun penceresin-

den bakarak sistemini oluşturmaya çalışmasından kaynaklanıyor. Şaman, halkın inançlarının, uygulamalarının odağındaki kişi değil, araştırmacının odağındaki kişi olmalı. Duruma şöyle de bakabiliriz; eğer "Şamanist" olarak adlandırılan halklardan bir araştırmacı İslamiyet ya da Hıristiyanlık üstüne araştırma yapacak olsaydı, yukarıdaki örneğe göre İslamiyet'i İmamizm, Hıristiyanlığı Papazizm olarak adlandırirdi.

3 Bu yaklaşımdaki çalışmalar için Bkz. A. Hudson (1938) E. Bacon (1980), M. A. Bikzhanova, K. L. Zadykhina, O. A. Sukhareva (1974).

4 SSCB'nin yıkılışının da İslam ülkelerinin ayaklanmasıyla gerçekleşeceği umudunu besleyenler vardı.

5 Kazakistan'da yaptığımız görüşmelerde, Sovyet döneminde "Nauçny Ateizm" ya da "Gılımi Ateizm" (Bilimsel Ateizm) dersi okutulduğunu öğrendik. Ders kitabı, dinlerin toplumsal tarihini anlatarak başlıyor ve dinin kültür ile siyasetteki yeri ve Ateizmin gelişimi ile ilgili bilgilerle devam ediyor. Bkz. M. P. Mtseblova (1988), K. Şulembaev (1978).

6 Sünnet ve ölümle ilgili İslamî uygulamalar bunlardan en yaygın olanlarıdır. Her Kazak sünnet olur, ölünce ölüsü İslamî kurallara göre yıkanır ve imamın rolünü koruduğu bir cenaze töreni düzenlenirdi. Bunun yanında türbe ziyaretleri, özellikle de "ikinci Mekke" olarak saygı gören Türkistan (Yesi) kentindeki Ahmet Yesevi Türbesi'ne "hac" önem verilen dini uygulamalar olarak varlığını koruyordu.

na karşın kimi İslamî gelenekler⁶ -Komünist Parti ileri gelenleri arasında dahi- varlığını korumuştur.

Öte yandan "İslam'ın derecesi" ile ilgili değerlendirmeler ise, bugün antropolojideki çalışmalarla geçerliliğini yitirmiştir. Bugün İslam'a bakışta uygulanan "halk İslamı", "folk İslam", "gündelik İslam", "ortodoks İslam" gibi ayrımların ya da "yazılı" olanı "yaşanan" a üstün gören sınıflandırmaların -en azından akademik çevrelerde- pek itibar görmediği söylenebilir. Artık, "İslam'ı yaşayan" insanların kendi değerlendirmelerin belli bir dönemle yapılan yorumlara uygunluklarından ya da şeriat ve İslam'ın beş şartına ne kadar uyulduğundan daha çok dikkate alınıyor.⁷ Buna göre bir topluluğun (insanın) kendini Müslüman olarak görmesi yeterli görülüyor.

Kazaklar da -diğer pek çok İslam toplumunda olduğu gibi- inanmış Müslümanlar olarak gördükleri atalarından öğrendikleri İslam'ı uygulamanın onları inanmış Müslümanlar yaptığını düşünüyorlar. Bu anlayışta önemli olan İslam'ın beş şartının sıkı takipçisi olmak değil, *taze yol* (temiz, arı, saf yol ya da doğru yol) olarak adlandırdıkları atalarının, evliyalarının inancının takipçisi olmaktır.⁸

Bu haliyle İslam (*taze yol*) Kazak kimliğini güçlendirici, örneğin daha "dindar" görülen Özbeklerden (öteki) ayırıcı bir etken işlevi görebiliyor. Her ne kadar zaman farklı gelişmelere açık olsa da, bugün için Kazakistan'da bu İslam'ın güçlenmesi ulusal kimlik ya da kavim kimliğini zayıflatıcı bir etken değil. Ancak İslam'ın gelişimi devletin başındaki seçkinler tarafından izlenmekte ve resmi düşüncenin dışında oluşumlara yol açmamasına dikkat edilmektedir.

Kavim kimliği genel olarak Orta Asya'da geçerli, önemli bir kimlik olarak değerlendirilir. Bunun Orta Asya'daki yeri ve işlevi Türkiye'deki hemşehrilik yeri ve işleviyle yakınlıklar gösterir. Türkiye'de ise, yerleştirme (iskan) politikalarıyla kavim bağları parçalanarak, Güneydoğu Anadolu (aşiretler) dışında önemini yitirirken, kişinin "nereli" olduğu kimliğinin önemli bir parçası olarak algılanmaya başlamıştır.

Tüm Kazaklar, üç *jüz* içinde sınıflandırılmış kavimlerden birine mensuptur. Bu üç *jüz* (*Ulu Orda*, *Orta Orda*, *Kiçi Orda*) hiyerarşik bir yapı oluşturur. Ancak bu kavim bağlarının bugün gündelik ilişkiler içinde ne kadar belirleyici olduğu tartışmaya açık bir konudur. Benim tanışıp konuştuğum Kazaklar da buna farklı tepkiler verdiler. Kimisi "bilmiyorum" deyip geçiştiriyor, kimisi biliyor ama bunun kendisi için çok önemli olmadığını söy-

lüyor. Bölgeyle ilgili kaynaklarda ilişki ağlarının bu bağlara göre oluştuğunu, işe alınma, yükselme gibi konularda bunun önemini vurgulayanlar da var, bunun çok önemli olmadığını ifade edenler de var.⁹ Sahada yapılan gözlemlere dayanan bu değerlendirmelerdeki çeşitlilik aslında genelgeçer bir durumun olmadığı, ortak kavim ya da *jüz* bağlarının özel koşullara göre önem kazandığını gösteriyor olmalı. Belki bu anlamda da bizdeki hemşehrilik ile benzerliği olduğu düşünülebilir.

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından öne çıkan kimlik Kazaklık oldu. Bu hem Kazak halkı için hem de Kazakistan devleti için önceki dönemdeki "Sovyet insanı" kimliğinin yerine geçirilmeye en uygun kimlikti.

Devlet açısından bakacak olursak; uluslararası alanda bağımsız bir devletin kendine yer bulması vatandaşlarının ülkelerini, cumhuriyetin ilke ve ideallerini benimsemesiyle mümkündür. Modern ulus-devletler çağında bu, sağlam bir ulusal kimliğin de oluşturulabilmesiyle gerçekleştirilebilirdi. Kazakistan Cumhuriyeti'nin vatandaşı olmaktan gurur duyan, onun ilkeleriyle mücehhez vatandaşlar varolan koşullar altında bir ulus-devlet içinde oluşturulabilirdi. Kazak ulusunun inşası (na devam etmek), ayrıca köktenci İslamî düşüncelerin yayılarak Kazakistan'ı modernleşme yolundan ayırmak ya da kavmiyetçiliğin güçlenerek Kazakistan'ın parçalanması -en azından zayıflaması- tehditlerine de set çekebilirdi. Ne var ki, yoğun bir Kazak-dışı nüfusa sahip olan Kazakistan'da bunun çok dikkatli, özellikle Kazakistan'ın Rus nüfusunu kıskırtmayacak biçimde yapılması gerekiyordu. Bu olgular, resmi Kazak milliyetçiliğini doğuran düşüncelerin temellerini hazırladı.

Kazak halkı açısından duruma bakacak olursak, Sovyet insanı düşüncesinin ve Sovyet ideallerinin yıkılması, tüm SSCB'de yaygın bir kesim içinde büyük bir düş kırıklığı ve boşluk duygusu yaratmıştı. İnsanlara kendilerini adayacakları, inanabilecekleri yeni idealler gerekiyordu. Görünen o ki, devletin de araladığı kapı sayesinde, sahip oldukları kimlikler arasından Kazak kimliği, pek çok kişi için öne çıkan bir kimlik olarak gelişmeye başlamıştır. Bu, elbette ki "sorunsuz" ilerleyen bir süreç değildir, ancak bu sürece geçmeden önce ulusal kimlik ve milliyetçilik kuramlarıyla ilgili düşüncelerden Kazakların oluşumuyla ilgili olabileceklere değinip ardından bugün "Kazak" dediğimiz bu topluluğun nasıl bir tarihsel sürecin ürünü olduğu, dolayısıyla kimlere Kazak denildiği üstünde durmak konuya daha da açıklık getirecektir.

gili İslamî uygulamalar bunlardan en yaygın olanlarıdır. Her Kazak sünnet olur, ölünce ölüsü İslamî kurallara göre yıkanır ve imamın rolünü koruduğu bir cenaze töreni düzenlenirdi. Bunun yanında türbe ziyaretleri, özellikle de "ikinci Mekke" olarak saygı gören Türkistan (Yesi) kentindeki Ahmet Yesevi Türbesi'ne "hac" önem verilen dini uygulamalar olarak varlığını koruyordu.

7 Elbette, halen kendi "gerçek İslam" sınıflandırmasıyla Kazak toplumunu değerlendiren, halkın "İslamî" gördüğü adetleri "İslam öncesi kalıntılar" olarak görenler var. Sovyet döneminde kabul gören anlayış da buydu ve bugün de Kazak akademisyenler arasında bu yaklaşımı koruyanlar var (örn. Sızıdova, 1997).

8 Bu konuda yeni ve önemli bir çalışma için bkz. B. G. Privratsky (2001).

9 Joma Nazpary de Kazakistan'daki izlenimlerinden toplumsal ilişki ağlarında kavmiyetçiliğin çok belirleyici olmadığı sonucunu çıkarmış. (Nazpary, 2003: 21) Görünen o ki, aşağıda anlatılan Stalin dönemindeki kole-

tivizasyon kampanyası sırasında diğer pek çok şeyle birlikte kavim bağları da parçalanmış.

10 Millet ve milliyetçiliklerin oluşumu konusunda yaygın bir literatür var. Yeni ortaya çıkan koşullar ve bunların bir ürünü olarak milletin nasıl oluştu (ruldüğü devletin bürokratik ve askeri aygıtının güçlenmesi; eşit ve yaygın eğitim; ("ulusal" olan ya da olacak) belli bir bölgede dağıtım yapılan yayın organları (Anderson, 1991); sanayileşmeyle kentlere göç ve farklılığın farkına varış (Gellner, 1983); ancak kendilerine ait bir ulusal devlet içinde yükselilecek, koloninin merkezinde yükselme olanakları olmayan -koloninin dışında doğmuş aydınların varlığı (Anderson, 1991); güçlü bir devletin denetiminde iç pazarların oluşumu ve dış pazarlarda güçlü olmak için de güçlü bir devlete duyulan ihtiyaç gibi çeşitli koşullarla açıklanıyor. Milletin "modern" etkenlerle oluşturulmuş, (ya da bunların sonucunda "keşfedilip" inşa edilmiş - Hobsbawm, 1992) bir topluluk olduğu tes-

Millet Tartışmaları

Ulus-devletlerin vatandaşları olarak günümüzde pek çok kişinin kendini uzun bir tarihsel dönemden beri varolan bir milletin parçası olarak kabul etmesine karşın, tarihsel belgelere dayanarak yapılan araştırmalar, ulusların tarihin başlangıcından beri varolan topluluklar olmadığını, zaman içinde ortaya çıktıklarını ve değişime açık olduklarını gösteriyor. Toplulukların "nation" adı verilen çıkarları, amaçları, tarihleri (ataları), dilleri, dinleri, yaşadıkları topraklar ortak olan bir bütünün parçası olduklarını "fark etmeleri"nin, 18. yüzyılda gerçekleşmeye başlayan yeni bir olgudur. "Nation" sözcüğünün ya da "ulus", "millet" sözcüklerinin bugünkü anlamda kullanılmaya başlanmasının çok eski olmamasının, bu toplulukların ortaya çıkışının da aslında çok eski bir olgu olmadığını gösterir. "Nation" sözcüğünün İngilizce'de kullanımında (1584) "aile, sülale, boy" anlamlarında kullanılan bir sözcükken, 17. yüzyıl başında (1602) bir ülkenin halkını tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır (Little, 1965; 1311). Özellikle Fransa'daki monarşiyle artık belli sınırlar içinde bütünleşmeye başlayan bir ülkenin ortaya çıkması burada belirleyici bir olgu olarak göze çarpıyor. Ancak bu sözcüğün bugünkü anlamını kazanması 18. yüzyıldaki gelişmelerle daha çok ilgilidir. Fransa'da monarşinin yıkılması ve yerine kurulacak yeni bir yönetimin meşruiyet ihtiyacı, bir millet içinde ortak amaçlar etrafında birleşmiş vatandaşların (*citoyen*) oluşumu gerekli kılıyordu. Rousseau gibi aydınlanmacı düşünürlerin temellerini attıkları ilkeler, devrimi yapanlar için, bir hanedana, hanedanın yönetiminin meşruiyetine dayanmaktan daha uygun geliyordu. Böylelikle, özgür vatandaşların bir millet olarak bütünleşip, kendi devletlerine destek verdikleri bir modeli destekleyen bir milliyetçilik anlayışı gelişmeye başlıyor. Fransız devrimi gerçekleştiğinde bu milliyetçilik düşüncesi, yalnızca varolan seçeneklerden biriyken, devrimden sonraki gelişmeler millet ve milliyetçilik düşüncelerinin gelişmesini sağlayacak yönde olmuştur. 19. yüzyılda kapitalizmin gelişimiyle kapitalizm öncesi aidiyetlerin (dini ve kavmi bağların ve bunlara ek olarak köy, lonca gibi aidiyetlerin) zayıflaması ve buna paralel olarak devletlerin vatandaşlarıyla daha homojen bir bütünlük kurma yönünde yeni olanaklar edinmiş olması¹⁰ millet düşüncesinin Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'da güçlenmesine neden oldu.¹¹

20. yüzyılda ise, millet olma düşüncesi tüm dünyaya yayılarak en geçerli, yaygın normlardan biri haline geldi. Öyle ki, bugün

pekçok kişi binlerce yıldır varlığını koruyan bir milletin parçası olduğunu düşünüyor ve tarihe baktığında da kendi milletinden olanları arayarak -ve aynı yaklaşımla tarihi anlatan kişilerin kitaplarında bunu "bularak"- tarihteki yeri hakkındaki düşüncesini pekiştiriyor.

Öte yandan, devletler açısından da uluslararası alanda kendini kabul ettirebilmek, millet olarak "eskiliğin" gösterilebilmesi ve yaygın kabul gören, dolayısıyla sorgulanmayacak denli doğal kabul ettirilebilmesine bağlıdır. Hatta, yalnızca bir millet olarak eski olmak da tek başına yeterli görülüyor, devlet kurma hakkına sahip olmak için geçmişte güçlü devletler kurmuş olmanın gösterilmesi, ulus-devletin kurulduğu topraklarda (ve bazen komşu topraklarda da) hak iddia edebilmek için söz konusu milletin burada güçlü bir devlet kurmuş olduğunun gözler önüne serilmesi, ayrıca "uygar dünya" da bir yerlerinin olduğunun kanıtlanması için de millet olarak güçlü uygarlıklar kurmuş olduklarının iddia edilmesi gerekiyor. Bu niteliklere devletin vatandaştan beklentisiyle ilgili başka nitelikler de eklenebilir (örneğin "bağımsızlığımıza düşkün" olmak, "asker millet" olmak ya da "kadının toplumda erkekle eşit" olması gibi).

Bugün, bir ulusal kimlik sahibi olmanın ayrılmaz parçası olarak, Kazakistan tarihi yeniden yazılırken de Kazakların, geçmişte 2500 yıl öncesine uzanan, eski, köklü bir millet oldukları, pek çok devlet kurdukları, üstelik bu devletleri bugünkü Kazakistan'da kurdukları, ayrıca bu devletlerin "barbar göçebeler" olmadıklarını, insanlığa katkı yapmış parlak uygarlıklar kurduklarını sunmak büyük önem taşıyor. Bunlar, modern ulus-devletler arasında yer alabilmek ve Kazakistan topraklarının gerçek sahipleri olunduğunu -hem dışarıya karşı hem de bu düşüncelerle yetişmiş vatandaşlar nezdinde- gösterebilmek için zorunlu bir koşuldu. Bu nedenle, aşağıdaki satırlarda Kazakların kaynaklardaki bilgilere göre tarih sahnesine ne zaman çıktıkları üstünde durulacaktır.

Kazak Halk(lar)ı Tarihi

Kazak sözcüğünün ortaya çıkışı ve bir millete ad olması, diğer milletlerin incelenmesi için de örnek teşkil edebilecek, ilginç bir gelişim izlemiştir. Tarihsel kaynaklarda "kazak" sözcüğüyle ilk kez 13. yüzyılda (yaklaşık olarak 1240'larda) karşılaşırız. Bugünkü Moğolistan'dan Mısır'a kadar uzanan geniş bir alanda "kazak" ya da "kazaklık" olarak geçen iki terim karşımıza çıkı-

pitini yapanlar genelde Anthony Smith'in sınıflandırmasına uygun olarak "modernist" olarak adlandırılırlar. Modernist yazarlardan B. Anderson, Gellner ve Hobsbawm'ın temel yapıtları Türkçe'ye de çevrildi. Bkz. Hobsbawm (1995), Anderson (1994), Gellner (1992). Ayrıca, Türkçe'de bu konudaki tartışmaların verildiği, giriş niteliğinde derli toplu bir çalışma için bkz. Özkırmlı (1999). İngilizce'de ise, özgün metinlerin bir seçkisi için bkz. Hutchinson, Smith (1994).

11 Milliyetçiliğin Osmanlı'ya geliştiği de 19. yüzyıldaki gelişmelerle ilgilidir. "Millet" sözcüğünün bugünkü anlamda kullanılmaya başlanması da 19. yüzyılın sonlarına, "ulus" sözcüğünün bu anlamda kullanılmaya başlanması ise, 20. yüzyıla ait bir yeniliktir. Bundan önce her iki sözcüğün de kullanımını görülmesine karşın, farklı anlamlarda kullanılıyordu. "Millet" Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olanlar dışındaki kişiler için ve bunların bağlı oldukları dini otoriteyle ilgili bir tanımdı. Bu anlamda, kökeni, dili vs. ne olursa

olsun Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kişiler "Rum milleti"nden kabul ediliyordu. Buna, - Bulgar Kilisesi'nin 19. yüzyıl sonundaki ayrılışına kadar Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı tüm Osmanlı teba'sı dahildi. "Ulus" sözcüğü ise, Moğolca ve eski Türkçe'de kullanılan bir sözcüktür. Anlamıyla ilgili kesin bir yargıda bulunmak mümkün olmasa da, bir idare altında yaşayan kişiler için kullanıldığı söylenebilir. Bu anlamda bugünkü ulus sözcüğüyle benzer gibi görünse de, geçmişteki "ulus"ta aynı soydan, ortak bir dili konuşan, sınırları kesin çizgilerle belirli topraklarda yaşayan bir topluluğun söz konusu olmadığını düşünmek daha makul. Bu nedenle, burada aslında ne Fransız millet anlayışındaki vatan- daşlık (ya da toprak) ilkesine dayalı ulus, ne de Alman millet anlayışındaki soya dayalı birlikten söz edilebilir.

12 Daha önce de Kazak sözünün tarihte yer aldığına dair iddialar var. Önceki dönemlerden Bizans, Arap ve Rus kaynaklarında Kuzey Kafkasya civarında yaşayan benzer ada-

yor.¹² Gerek Cengiz Han'ın ölümünden sonra yazılmış bugünkü Moğolistan'da yazılmış "Moğoların Gizli Tarihi" adlı yapıtta ve Mısır'da yönetimi ele geçirip kendi hanedanlarını kurmuş olan Kıpçaklar (Memluklar) döneminde hazırlanmış Arapça-Kıpçakça Sözlük'te. Kumekov'a göre, kazak sözü "serbest, başıboş" anlamında Kıpçakça'dan çıkma, 13. yüzyılda Kıpçaklarla birlikte yayılmış bir sözcüktür.¹³

15. yüzyılda bu sözün Timur'un birbirine rakip torunları tarafından kullanılmakta olduğunu görüyoruz. Kaynaklarda, belli bir yer, devleti, yönetimi, idaresi vs. olmayan ayrıca herhangi birine de tabi olmayan kimi hanların, emirlerin ya da beylerin onları izleyen birkaç savaşçıyla (örneğin kırk civarında) *kazaklık* yaptıklarından söz edilir. Bu kişiler, bu dönem boyunca hem deneyim kazanır, hem ünlerini yayar hem de sonrası için çok önemli olan ittifaklar kurarlar. Diğer koşulların da uygun gelişmesiyle bu kişiler arasından çevresindeki savaşçıların (*nökör*) sayısını artırıp, güçlü yöneticilerle ittifaklar kuran, kazandıkları başarılarla güçleri ve birlikleri bir kartopu etkisiyle artan kişiler vardır. Tarihte, Cengiz Han, Timur, Babür Şah gibi daha sonradan önemli imparatorluklar kurmuş olan pek çok kişinin bu anlamda *kazak* oldukları, *kazaklık* yaptıkları dönemler vardır.

Bugün Kazak olarak adlandırılan topluluğun oluşmaya başlaması ise, 15. yüzyılın ortalarındaki (1459-1460) bir olaya dayanıyor. Özbek olarak adlandırılan bir topluluğun başındaki Ebulhayır Han yönetimi altındaki topluluklarla birlikte yaşadıkları step-lerden güneye bugünkü Özbekistan yakınlarına ilerlemeye başlayınca, steplerdeki hayatlarını sürdürmek isteyenlerin bir kısmı Karay Han ve Cani Beg Han öncülüğünde ana gruptan ayrılıp Batı Jetisu (Semireçniye, Yedisu) bölgesine (bugünkü Almatı yakınlarına) göç ediyorlar. Ebulhayır Han'ın ölümü (1462) ve Ebulhayır Han'ın idaresi altındaki Özbekler arasındaki karışıklıklar, "kazak olan hanlar" a katılımı artırıyor. Bu gruba önce "Kazak-Özbek" deniyor, kazak olan Özbekler anlamında. Ancak 16. yüzyıldan itibaren, Kazak adı bir topluluğun adı olarak yerleşiyor.¹⁴ Önceden hanlar için kullanılan bir terim böylece o han(lara) a tabi olanlar anlamında tüm halkın adı oluyor.¹⁵

Özbek olarak adlandırılan topluluğun 16. yüzyılda yaklaşık olarak bugünkü Özbekistan'a göç etmesi, buradaki topluluklarla kaynaşması, yerleşik hayatın gündelik ve politik gerekleriyle daha içli dışlı olmaları ve İslam'la ilişkileri gibi etkenler halen göçebeliği sürdüren kuzeydeki Kazaklarla ayrışmalarını sağlıyor.¹⁶

16. yüzyılda Kazakların sayısı ve yayıldıkları alan başka göç-ve kavimlerin katılımıyla arttı. Henüz 1510'da Kasım döneminde nüfusları bir milyona ulaşmıştı. Ancak bu birlikler kolayca oluştuğu gibi kolayca da dağılabiliyorlardı. Bir süre sonra (1530) Tahir Han zamanında 400.000 kişi topluca hanlarını terk ettiler ve han yalnız başına öldü. Daha sonra da hanlar seçilmeye devam edildi. Ne var ki, geniş Kazak Step-leri ve göçerlik istikrarlı bir biçimde uzun süre bir arada yaşamaya sadece esnek bir örgütlenme içinde olanak veriyordu. 16. yüzyılda Kazak kavimleri *jüz* (tr. yüz) adı verilen bütünlük içinde örgütlenmeye başladı. Bunun tam olarak ne zaman, nasıl ortaya çıktığıyla ilgili bilgi yoksa da 1616'da Rus Çarlığı'nın iki görevlisi, T. Petrov ve I. Kunitsyn, yaptıkları gezide *Ulu Jüz*'den söz ediyorlar. Demek ki, muhtemelen 16. yüzyılda, Kazaklar *Ulu Jüz*, *Orta Jüz*, *Kiçi Jüz* olarak üçe ayrılmıştır. Bunlardan *Ulu Jüz* Kazakların ilk yerleştiği Jetisu ve Sirderya çevresinde, *Orta Jüz* bunun çevresindeki kuşakta, *Kiçi Jüz* ise Kazak Step-lerinin batısında yer almaktadır. Bu terimler Batı dillerinde genelde sayı ya da boyut açısından büyüklüğü çağrışımlı biçimde "Great/Middle/Small" olarak çevrilse de, yerleşim yerlerine bakılacak olursa, bunlar muhtemelen "yaş" a, yani Kazak olmalarına göre sıralanmaktadır. Bunu çağrışımlı bir çeviri de (Senior/Middle/Junior) vardır, ama daha az itibar görmektedir. Kişiler önce boylarına, kavimlerine ve *cüz*lerine göre sıralanırlar. Her bir topluluk kendi arasında toplanır, kararlar bu kurultaylarda alınır. Ayrıca, her bir grubun kendi seçtiği bir yöneticisi vardır. Bu esnek yapı, farklı göçer topluluklarının Kazak "konfederasyonu"na katılımını kolaylaştırmış ve Kazak olarak adlandırılan topluluğun gerek nüfusunu gerekse göçerlik yaptıkları toprakların alanını arttırmış olmalı. Bu birlik, savunma ve belki daha da önemlisi hayvancılık yapılacak toprakların paylaşımının yapılması için oluşmuş bir örgütlenme olmalı.

17. yüzyılda Rus Çarlığı'nın genişlemesi Kazan ve Astrahan Hanlığı'nı ortadan kaldırması, bunların korumasındaki göçerlerin Kazaklara katılmasına neden olmuştur. Ancak bu olay, Kazaklar için iki tehlikenin ortaya çıkmasına da neden olacaktır. Hem Rusya hem de Hazar Denizi'nin kuzeyindeki otlakları terk edip Kazaklara katılan Nogayların boşaltıkları yerlere gelip yerleşmeye çalışan Kalmuklar¹⁷ sonraki dönemde aynı üretim biçimini paylaşmaları nedeniyle, Kazaklar'ın ellerindeki otlaklar, Kazaklar için ciddi tehditler oluşturacaktır. Ancak bu iki etkenin Kazak topluluğunun -öteki üstünden- kendini kurmasına katkı

sahip halklardan söz ediliyor. Ancak çağdaş Kazak tarihçi Kumekov'a göre, bunların hepsi aynı halktan, Adige'lere dahil Kasog'lardan bahsediyor. Bu ve diğer iddialar için bkz. Kumekov, 1998: 53-55.

13 Ünlü tarihçi ve dilciler W. Barthold ve G. Hazai tarafından bu sözün kökeni "kaçmak" anlamındaki *Kaz* (-ak ise, fiilden isim yapma eki) olarak açıklanıyor. Bu makul bir açıklama gibi görünse de tarihsel kaynaklarda bunu gösteren açık bir ifade yoktur. (Barthold, Hazai 1999)

14 Yine de bunun bir topluluğun adı olmaya başlarken diğer anlamını da bir süre koruduğunu belirtmek gerek. 16. yüzyıl başında Özbeklerin hanları Şiban Han da *kazaklık* yapıyor, onun rakibi olan -bugünkü Özbekistan'dan çıkardığı, daha sonra Babür Hint-Moğol İmparatorluğu'nu kuran Babür Şah da gençliğinde *kazaklık* yaptığından söz ediyor. (Arat, 1987).

15 Burada Özbek isminin bir topluluğa ad olmasının da benzer bir gelişimi olduğunu belirtelim.

16 Aslında Özbek sözünün 20. yüzyıla

kadar bu bölgede yaşayan herkesi değil, yalnızca buradaki göçerleri nitelediğini belirtmekte yarar var. Osmanlı döneminde "Türk" ya da "Türkmen" sözünün göçerler için ve küçültücü bir sıfatla kullanılması gibi... Ne han ne de yerleşikler kendilerini "Özbek" (ya da Türk) olarak görmezler. Ancak dışarıdan bakanlar (bizim gibi zamansal olarak ya da o dönemki seyyahlar gibi başka yerden gelenler) yaygın olarak bu genellemelere başvuru- yorlar. Ben ise, burada bugünkü halkın (Özbeklerin) ataları anlamında Özbek sözünü kullandım.

17 Kalmuklar, Cungar- yalı, Congar ya da Oyrat olarak da adlandırılan Batı Moğol kavimlerinden biridir. Diğer Moğollar gibi Budisttirler. 17. yüzyıldaki seferleri doğudan gelen son göçebe imparatorluk kurma girişimi olarak tarihe geçmiştir.

18 Volga'nın batısında 500 hanelik küçük bir Kalmuk topluluğu kalıyor. Bugün bunlar Rusya Federasyonu içinde bir özerk bölgeye sahip, 174.000 kişilik (1989 nüfus sayımı) Moğol kökenli küçük bir Budist toplu-

sağladığını da söyleyebiliriz. Nitekim, kimin, hangi kavimlerin Kazaklardan olduğuyla ilgili kriterler bu dönemde sabitleşmiştir. Bugün, Kazak denince anlaşılır, bu dönemden önce sonra Kazak Steplerine gelmiş olan -tüm- halklardır.

17. yüzyıl ve 18. yüzyılın başları Kazaklar açısından çok olumsuz geçer. Kazaklar bu dönemi Kalmukların önünden kaçarak ya da onların boşalttığı otlaklara ilerleyerek atlatmaya çalışırlar. 1730'larda *Kiçi Jüz* hanı Ebülhayır Han, Rus Çarlığı'ndan koruma talep eder ve 1734-1742 arasında *Kiçi Jüz*, *Orta Jüz* hanları ve ile Ulu Jüz'den kimi kavimler Rus Çarlığı'nın korumasına girerler. 1759'da Çin'in Orta Asya'daki Kalmuklara karşı yolladığı 200.000 kişilik bir ordu yaklaşık bir milyon Kalmuk'u ortadan kaldıtır, böylece Kazaklar için Kalmuk tehdidi sona erer. Kazaklar ve Kalmuklar arasında yaklaşık yüz elli yıl süren savaşlarda yaklaşık iki milyon Kazak'ın üçte ikisinin öldüğü tahmin ediliyor (İsmail, 2002 :60). Rus Çarlığı, 1771'de kendi toprakları içinde Volga'nın doğusunda kalan bütün Kalmukları Çin'e yollar.¹⁸

Kazaklar için Kalmuk tehdidinin ortadan kalkmasına ve Kazak hanlarının korumalığa yalnızca resmi, uygulamada geniş, özgür steplerde çok anlamı olmayan bir olgu olarak bakmalarına karşın, Rus Çarlığı'nın sivil ve askerî mekanizmalarıyla örgütlenen Kazaklar için yeni bir sisteme sahip olması sonucunda 18. ve 19. yüzyılda Kazaklar gittikçe daha sıkı bağlarla Rus Çarlığı'na bağlandılar. Geniş Rus Çarlığı'nın bir parçası olmak güvenlik, istikrar, geniş bir alandaki otlakları kullanmak, daha sonra aydınlar ve tüccarlar için daha geniş bir hareket alanı anlamına geliyordu. Çarlığın Rus-olmayanlara karşı kendi topraklarında izlediği siyaset aynı dönemde Birleşik Krallık, Fransa gibi diğer emperyalist güçlerin izlediği siyasetten farklıydı. Ruslar, kendi devletlerinin etki alanının hemen yanındaki topraklarda adım adım ilerliyorlardı ve egemenliklerin derinleşmesi de zamana yayılmış olarak, duruma göre değişen politikalar izleyerek gerçekleşiyordu. Örneğin 18. yüzyılda, yerel yöneticilerle birlikte çalışılır, yerel geleneklere, yasalara (*adat*) saygı gösterilirken, 19. yüzyılda yavaş yavaş merkezi devlet iktidarının güçlenmesiyle yerel yöneticiler ve yasalar çarlık sistemin artan oranda belirleyici olduğu bir yapının içine alınıyordu. Bu, Rus Çarlığı'nın geniş sınırları ve koruyucu şemsiyesi altında yaşayanlar için de tercih edilecek olanaklar sunan bir durum yaratıyordu. Ne var ki, Ruslar ve Kazaklar (ya da bir başka topluluk) arasındaki ilişkinin her zaman sorunsuz olduğu iddia etmek de yanlış olur. Çeşitli dönemlerde pek

çok rahatsızlığın, hatta isyanın ortaya çıktığı da doğrudur. Örneğin 1822'de çarlığın *Orta Jüz* hanının yetkisizlerini almaya çalışması 1825'te 1850'lere kadar sürecek olan büyük bir isyan başlattı (Kappeler, 2001: 187-188). Orta Jüz hanı Kinesarı Kasımov (1802-1847) bugün de bir kahraman olarak saygı görmektedir.

Daha büyük isyan ise, 1916'da Birinci Dünya Savaşı sırasında çarlığın cephede savaşmaları için Müslümanları (dolayısıyla Kazakları) da silah altına alacağı söylentisinin çıkmasıyla yaşandı. Bu, Kazakların tarihindeki en önemli felaketlerden birine neden oldu. Çarın, 19 Haziran 1916'da bir kararnameyle 19-43 yaş arasındaki tüm erkekleri cephe gerisinde çalışmak üzere (*merdikar*) askere alacak olması, zaten Orta Asya'da artmakta olan huzursuzluğun patlamasını tetikledi. Göçerlerin, özellikle de Kazaklar ve Kırgızların,¹⁹ batıdan gelen Slav köylülerinin otlaklarına yerleşmesiyle hayat tarzları tehdit altındaydı. Sayısı az ama kıışı atlatılmak için elzem olan verimli topraklar batıdan gelen çarlığın koruması altındaki köylüler tarafından yerleşime açılıyordu. Göçerlerin en çok ihtiyaç duydukları topraklar başta olmak üzere ellerindeki alan gittikçe daralıyordu. Ayrıca, savaş koşullarında artan vergiler ve tüccarların yaptıkları zamlar da huzursuzluğu arttırmaktaydı. Tüm bu etkenler, hanların, *serdar*ların (komutanların) tekrar seçilmesine ve kavimlerin ortak bir örgütlülük içinde ortak düşmana karşı savaşa girişmelerine yol açtı. Bu birlikler, eskiden olduğu gibi vergi toplama ve yargılamalar gibi devletin yetki alanına giren uygulamaları da üstlendiler. Ancak yılın sonuna doğru isyan bastırıldı. İsyân sırasındaki çatışmalarda, çatışmalardan kaçmak için gittikleri çöllerde ya da çatışmaların getirdiği kıtlık nedeniyle ölenlerin sayısı belirsizdir. Ancak kimi yerleşimlerin nüfusunun %73'e varan oranda azaldığı, bu arada Verniy (bugünkü Almatı) nüfusunun %45, Pişpek (bugün Kırgızistan'ın başkenti Bişkek) nüfusunun %42 azaldığı kayıtlara geçmiştir. Kimi kavimler çarlıkta anlaşmış, kimileri (Turar Rıskulov'a göre 500.000 kişi) Çin'e kaçtı (Olcott 1987; 125); bunların bir kısmı burada karşılaştıkları Kalmuklar tarafından katledildi (Z. V. Togan, 1981: 337-338). Sağ kalanların bir kısmı (yaklaşık 53.000 kişi) Bolşevik Devrimi'nden hemen sonra steplere geri döndü. Türkiye'de, Zeytinburnu'ndaki Kazakların önemli bir kısmı da ya bu tarihlerde ya da 1949 Çin devriminden sonra Türkiye'ye gelenlerin çocuklarıdır. Ancak bugün hala Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sinkiang (Sincan) Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan geniş bir Kazak topluluğu vardır.

luk olarak yaşamalarını sürdürüyorlar. Volga'nın doğusundaki Kalmuklar 1771'de Rus Çarlığı'nın etkisinin artması nedeniyle, Çin'e kaçıyorlar. Göç eden 169.000 Kalmuk'tan, göç sırasındaki saldırılar nedeniyle ancak 70.000 kişi Çin yönetimindeki topraklara ulaşabiliyor. Burada Çin yönetimi tarafından kendilerine toprak veriliyor. (Z.V. Togan, 1981: 176-177)

19 Burada, Rusların ilk ilişki kurdukları dönemden beri Kazaklara Kırgız, Kırgızlara ise Kara-Kırgız dediklerini belirtelim. Aynı dönemlerde Orta Asya dışındaki pek çok Müslüman topluluğa da Tatar dediklerini ekleyebiliriz. Hatta daha sonra "Azeri" olarak adlandırılacakları topluluğa da uzun süre Tatar denmiştir. Ulusların henüz oluşmadığı bir dönemde ulusların adının ne olduğu da aslında çok önemli değildir, devletin sınıflandırmasında uygun görülen bir yerde değerlendirilmeleri yeterlidir.

İsyandan sonra çarlık sert uygulamalara girişti. Pek çok Kazak topraklarından sürüldü ve bu topraklar batıdan gelen yeni kolonistlerin kullanımına açıldı. Alınan katı önlemler o zaman Menşeviklerden bir hükümet müfettişi olarak bölgeye giden, Şubat Devrimi'nin ardından hükümetin başına geçecek olan Aleksandr Kerenski tarafından da sert biçimde eleştirilecektir. Önce Şubat Devrimi, sonra da Bolşevik Devrimi Kazak aydınları arasında yeni umutların canlanmasına neden olur.

19. yüzyılın sonundan başlayarak Kazaklar arasında milliyetçilik düşünceleri güçlenmektedir. Ancak bu milliyetçilik, Rusya'dan ayrılmak, bağımsızlık için değil, Ruslarla birlikte Kazak halkının modernleşmesi için verilen bir mücadeledir. Özellikle, Rusya Müslümanları arasında yayılmaya başlayan reformist *cedidcilik* düşüncesinden etkilenen *Kazak* dergisi çevresinde toplanan bir grup aydın Kazak halkını köhne düşüncelerden kurtarıp aydınlatmak için yoğun bir mücadele içine girmiştir.

Kazakların Bolşevik Devriminden önceki tarihlerine bakıldığında, Kazak milliyetçiliğinin 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başlarında ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Bu milliyetçilik, 19. yüzyıl sonunda Kırım'da Tatar eğitimci İsmail Gaspıralı (1851-1914) tarafından başlatılan *cedidcilik* düşüncesinin etkisiyle oluşmuştur. *Cedidciler*, geleneksel eğitime karşı modern bir anlayışla aydınlanmış gençlerin yetiştirilmesine yönelik okulların açılması ve bu görüşleri yayan dergi ve gazetelerin çıkarılmasına önem veriyorlardı. Amaçları, Rusya'dan ayrılmaktan çok, Türkdilli, Müslüman halkların geri kalmışlıklarından kurtulmaları ve modern dünyanın ileri milletleri arasında yerlerini almalarıydı. Bu anlamda, bu, kültürel boyutu öne çıkan bir milliyetçilikti.

Bu düşüncelerden etkilenen Kazak aydınları da çabalarını Kazakların Rus Çarlığı'ndan ayrılmalarından çok, geleneksel yapılarından sıyrılarak ileri bir millet olmaları üstünde yoğunlaştırıyorlardı. Mücadele ettikleri köhne yapıyı ise, toplumu geri bırakan dini yapı ve kavmiyetçilik olarak görüyorlardı. Ancak amaçlarına ulaşmak için Kazak aydınlarının arkalarını yaslanıp güçlenebilecekleri toplumsal sınıflar, siyasi kesimler henüz oluşmamıştı. Geniş Kazak Steplerinde ve kentlerde söz sahibi olanlar -Rus yetkililerin yanında- hanlar ve din adamları gibi geleneksel otorite figürleriydi. Ancak bu kişiler, Kazak aydınları için ittifak kurulabilecek kişiler olmaktan çok temsil ettikleri değerleri değiştirmek istedikleri figürlerdi. Yalnız burada bir genelleme yapmanın doğru olmayacağı, bu kesimlerden Kazak aydınlarına des-

tek verenlerin de olduğunu belirtmekte yarar var; hatta pek çok Kazak aydını, ekonomik durumları ve toplumsal saygınlıkları itibarıyla çocuklarına iyi bir eğitim aldırarak seçkin ailelerden gelen ve/ya da dini eğitim almış kişilerdi. Okulların açılması, yayıncılık faaliyetleri ve kütüphanelerin kurulması gibi Kazak aydınlarını giriştikleri işler, ekonomik olarak destekleyecek birileri çıkmadığı sürece devam etmesi mümkün olmayan, kendi kendini idame ettiremeyen etkinliklerdi.²⁰

Kazak aydınları, halen söz sahibi olan dini, kavmi aidiyetler karşısında, Kazakları kendi etraflarında toplamaları mümkün olmadığından, bir ulusal bilinçle hareket etmeye başlamış olmalarına karşın, Rus aydınlarıyla birlikte Çarlık yönetimini etkileme yolunda çalışmaya açıldılar. Bu nedenle, kurtuluşun Rusya'nın bir parçası olarak Ruslarla birlikte gerçekleştirileceğine inandıklarını söylemek yanlış olmaz. Bunu gösteren ilginç bir örnek; dönemin Kazak aydınları arasında en önde gelen yayın olan *Kazak* dergisinin kurucularından ve önemli yazarlarından Alihan Bökeyhanov'un aynı zamanda bir Kadet (Rus anayasal reformistlerin partisi) üyesi olmasıdır. Ancak Kadetlerin milliyetçi ve muhafazakar kimlikleri Kazaklar aleyhine kararlar alınması yönünde işlemeye başlayınca, 1917 yazında Bukeihanov partiden ayrılıp, Rusya'da Şubat Devrimiyle oluşan yeni özgürlükçü ortamdan da yararlanarak, Mustafa Çokayev ve Ahmet Baytursunov ile ülke tarihinde önemli bir yer edinen *Alaş Orda*²¹ partisini kurarlar. Parti, hedefini "Rus kolonyal baskısından kurtulmak" ve "Kazak halkının uygar dünya halkları arasına girmesi" olarak belirlerler (Nurpeisov, 1998: 129-130, 140). Ancak Bolşevik Devrimi ardından amaçlarını demokratik ve federal bir Rusya'da Kazakların yerel özerkliği olarak açıklarlar. Açıkladıkları on madde bir Kazak ordusunun kurulması, Kazak dilinde yaygın eğitim, Rus kolonistlerinin topraklarının Kazaklara geri verilmesi, yasaların yerel geleneklere daha uygun hale getirilmesi gibi maddelerin yanı sıra, kadın erkek eşitliği, din ve devlet işlerinin ayrılması, işçi hakları, zenginden daha çok vergi alınması gibi maddeler de içeriyordu.

Rusya'da çıkan iç savaş Kazak Stepleri'nin Moskova ile bağını koparır. Kazaklar, merkezi Orenburg olan (bugün Kazakistan'ın kuzeyinde Rusya Federasyonu'nun sınırları içinde) bağımsız *Alaş Orda* devletini kurarlar. Bu dönemde devletlerini ayakta tutmak için Beyaz Ordu'yla ittifak yaparlar. Beyazlar, Alaş Orda hükümetine silah ve ordu kurmaları için eğitim verir. Ancak Beyazlar kısa süre sonra Bolşevikler karşısında sürekli yenilgilerle

20 Çok geniş bir alanda gelişen bu okullaşma ve yayıncılık etkinliği devam etseydi, B. Anderson'ın "hayali cemaatleri" için ilginç bir örnek oluşturabilirdi. Kırım'dan Orta Asya'ya, Kazan'dan (bugün Tataristan'da) İstanbul'a ve hatta Kahire'ye kadar geniş bir alanda basılan dergiler aydınlar arasında dolaşımdaydı. Ancak bunun yanında daha dar iletişim ağlarından da (Kazaklar arasında olduğu gibi) söz edilebilir. Ancak gelişmeler, bu iletişim ağlarının yarattığı "hayali cemaatler" yerine SSCB'nin yarattığı sınırlar içinde "hayali cemaatler" in inşa olmasına neden oldu (Anderson 1991).

21 Alaş Orda: Kazak kavimlerinin efsanevi atası. Kazak mitolojisine göre, üç jüz Alaş Orda'nın Kazak adlı oğlundan olan üç torunu tarafından kurulmuştur.

22 Başkurdistan cumhurbaşkanı ve ordu komutanı Zeki Velidi Togan, bir mektupla kendi görüşünü soran Kazak liderleri Bukeyhanov ve Baytursunov'a "Kolçak'ın (Beyazların komutanı) aşırı düşmanlığı nedeniyle Bolşeviklerle anlaşmanın daha uygun olduğu", "birkaç güne kadar Bolşeviklerin safına geçecekleri", "ancak Bolşeviklere de güvenmek gerektiği"ni ifade eden bir mektup yazar. (Nurpeisov, 1998: 137)

23 "Kırgız" burada "Kazak" anlamında kullanılmıştır. Ruslar Kazak terimini Rus Kozakları için kullanıyorlardı. 1925'te Bolşevikler Kırgız yerine yalnızca Kazaklar için Kazak, Karakırgızlar için Kırgız sözünün kullanılmasını kabul ettiler, ancak yine de 1920'lerin sonuna kadar Kazaklar için resmen Kırgız sözü kullanılmaya devam edildi (Carr, 1989: 291).

zayıflamaya başlar. Ayrıca, Beyazlar Çarlık Rusyasının milletlerin haklarına hiç sıcak bakmayan düşüncelerini muhafaza ediyorlardı. 1919'da Orta Asya, Tataristan ve Başkurdistan'da savaşan diğer pek çok milliyetçi önderle birlikte Kazak önderleri de Lenin'in "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ilkesinden de güç alarak Bolşeviklere katılırlar.²² (Nurpeisov, 1998: 131-137)

Alaş Ordacılar, 1917 sonbaharında kurulmuş, Bolşevikleri destekleyen *Üç Jüz* partisiyle birlikte çalışmaya başlarlar, ama asıl amaçları "Kazakların uygar milletler arasında yer edinmesi için milî demokratik reformları yapmak"tır. Bu ilk ceditcilerin de önelerine koydukları hedeften çok farklı değildir, ancak onlar bunun için yeterli toplumsal desteği bulamamışlardı. Bolşeviklerin yönetimindeki bir ülkede arkalarına onların da desteğini alarak, üstelik de ulusal haklara önem veren bir yönetimde hedefledikleri amaçlara ulaşabileceklerini düşünüyorlardı. Moskova 1919'da genel af ilan ederek Alaş Orda'nın diğer üyelerinin de Bolşevik Parti içinde Kazak halkının geleceği için çalışmasının önünü açtı (Nurpeisov, 1998: 138-139). 1920'de Bolşevikler, başkenti Orenburg olan Kırgız²³ Özerk Sovyet Sosyalist Bölgesi'ni (Oblast) kurdular. Aynı yıl, Bukeyhanov gibi kimi Alaş Ordacıları tutuklansa da, Turar Ruskulov gibi pek çok önemli Kazak aydını 1937'deki Stalin'in temizlik hareketına kadar parti içinde çalışmaya devam etti. 1937-38 temizliği sırasında SSCB sınırları içinde kalan tüm eski Alaş Orda üyeleri yaklaşık 22.000 Kazakla birlikte "burjuva milliyetçisi" oldukları gerekçesiyle ortadan kaldırıldı.

Kazakların tarihinde önemli yere sahip bir başka olay 1929'da başlayan kolektivizasyon girişimidir. Kazak göçerlerinin yerleşik hayata geçirilmesi 20. yüzyılın başında Kazak aydınları arasında tartışılmış, ilerleme için gerekli görülmüş bir olgudur. Tartışılan daha bunun yöntemi ve hızıdır. Pantürkist ve panslamlı görüşlere yakın olan *Aykap* dergisi göçerlerin yerleşik hayata geçirilmesini hiç zaman kaybetmeden hızla gerçekleştirmek gerektiğini savunuyordu; *Kazak* dergisi yazarları ise, yerleşik hayata geçmenin bir anda olmasının dengeleri sarsacağı ve bunun zamana yayılmış olarak yapılması gerektiğini savunuyordu.

Oysa 1929'da yeterli ön hazırlık yapmadan girilen kolektivizasyon, buna direnişin yarattığı yıkım bir yana, kurulan çiftliklere yerleşenlerin dahi açlıktan ölmesine neden olmuştur. 1929'da alınan ani kararlar bir ay içinde (Aralık 1929) 500 kolhoz kurulmuştur. Şubat 1930'da kolhozlara yerleştirilenler toplam nüfusun %35.3'ü, Mart 1930'da %42.1'idir. Kağıt üstünde bu büyük

bir başarıdır, ama yerleştirilen göçerlere para, yapı malzemesi, tohum, gübre, ilaç, gıda maddesi vb. ulaştırılacak altyapı hazırlanmamıştır. Bunun sonucunda kolhozlara getirilen hayvanlar ve insanlar burada hastalıklardan ve açlıktan ölmeye başlamıştır. Nisan'da göçerler kolhozları terk etmeye başlamışlar ve 7019'a çıkan kolhoz sayısı Haziran'da 5701'e düşmüştür. Göçerler, kolhozlara gitmemek için büyük direnç göstermiş, pek çok göçer, hayvanlarını kolhozlara bırakmaktansa öldürmeyi tercih etmiştir. Göçerlerden 1916'daki gibi Çin'e kaçanlar da olmuştur. Kolektivizasyon sırasında kaç kişinin öldüğü belirsizdir, ancak kolektivizasyonun başladığı 1929'da 1.232.000 olan hane sayısı, 1936'da 565.000'e inmiştir (Olcott, 1987: 185). 1915'te altı milyon olan nüfus, 1930'da 4.120.000'a düşmüş ve kolektivizasyon kampanyası sırasında yaklaşık 1.750.000 kişi açlık, hastalık ya da çatışmalar nedeniyle ölmüştür. Yaklaşık 653.000 kişi ise bölgeyi terk etmiştir. 1959'a gelindiğinde Kazak nüfusu ancak 2.8 milyon olmuştur (Sarsembayev, 1999: 325). Aşağıdaki tablo, bu dönemin Kazakların ekonomisi için vazgeçilmez olan hayvancılığı nasıl etkilediğini göstermektedir.

Tablo 1: Kazakistan'da hayvancılık

	1916	1924	1929	1934	1941	1946	1951	1962
Küçükbaş	18.364.000	11.400.000	27.200.000	2.261.000	8.132.000	10.249.000	18.038.000	30.404.000
Siğir	5.062.000	4.750.000	7.400.000	1.591.000	3.356.000	3.519.000	4.455.000	6.139.000
At	4.340.000	2.500.000	7.200.000	441.000	897.000	851.000	1.453.000	1.110.000
Domuz ²⁴	278.000	300.000	300.000	141.000	451.000	149.200	401.000	2.282.000

Kaynak: Allworth, 1994: 302

Tablodan da görüldüğü gibi Kazakların hayvanlarının çok küçük bir kısmı kolektivizasyon sürecini atlatabilmiştir. Bu kayıpların 1962 yılında dahi üstesinden gelinemediği değildi.

Ancak Stalin'in kolektivizasyona girerken tek hedefi planlı üretimle üretkenliğin artırılması değildi; hedeflerinden biri, hatta daha önemlisi geleneksel Kazak otorite ilişkilerinin kırılması, büyük hayvan sahiplerinin, geleneksel iktidar sahiplerinin ortadan kaldırılmasıydı ve insanlar -ve hayvanlar- için sonuçları çok ağır olan bu altüst oluş bunu da sağlamıştır.

Kazakistan'ın bugünkü sınırlarıyla bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak oluşması 1936 yılında gerçekleşti. Orta Asya'daki diğer cumhuriyetler, 1924 yılında Uluslar Komiserliği'nin (Narkomnat) başındaki Stalin'in Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist

24 Domuzlar Rus, Ukraynalı ve Alman göçmenler tarafından beslenmektedir ve domuzların sayısındaki değişim bu toplulukların göçlerine paralel olarak değişmektedir.

Cumhuriyeti'nden yeni cumhuriyetler yaratması sonucunda oluşmuştu; Kazakistan ise, "özerk bölge" statüsünde Rusya SFSC'ye bağlı olarak kalmıştı. 1936 yılında oluşturulan cumhuriyetin sınırları çizilirken Kırgız (Kazak) Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nden farklı olarak kuzeydeki eski başkent ve 19. yüzyıl sonundan itibaren Kazak aydınlarının merkezi olan Orenburg bu sınırların dışında kalmış; güneyde, Sirderya boylarındaki yoğun olarak Özbeklerin yaşadığı topraklar Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları içine alınmıştır. Böylece, Kazakistan Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırları da oluşturulmuştur.

Günümüzde de geçerliliğini koruyan "hayali cemaat" bu sınırlar içinde oluşturulmuştur. Sovyet etnojenez çalışmaları içinde toprağa dayalı bir Kazak milleti anlayışı inşa edilirken, bu milletin 2500 yıldır (ilk uygarlıktan beri) Kazakistan sınırları içinde yaşayan halkların çocukları oldukları düşüncesi temel alınmıştır. Her ne kadar Kazaklar bir millet olarak 20. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış olsalar da, ya da ilk Kazak Hanlığı 16. yüzyılda oluşmuş olsa da, SSCB döneminde çizilmiş sınırlar içindeki 2500 yıllık tarih, Kazakların (ya da Kazak halklarının) tarihi olarak benimsenmiştir. Bu anlayış geçmişe karşı kucaklayıcı olsa da, Kalmukların saldırıları -ve "büyük birader" Rusya'nın Kazakları "koruması altına alması"- sonrasında Kazak Stepleri'ne gelenler bunun dışında tutulmuş, steplere daha önce gelip üç jüz altında örgütlenmiş olan boylar sabit kabul edilmiştir. Bu, -Fransız milliyetçiliğinden farklı olarak- yalnızca toprağa değil, soya da dayalı bir milliyetçilik anlayışı yaratmıştır. Kanımca bu durum da "2500 yıllık Kazak yurdu" nun yalnızca bir soya, Kazaklara ait olduğu yönündeki inancın güçlenmesinin önünü açmıştır.

Kruşçev döneminde Kazaklar merkezden gelen direktiflerle gerçekleşen bir başka rahatsız edici durumla karşılaştılar. Yüzlerce yıldır kullanmakta oldukları topraklar Moskova'da "bakir topraklar" olarak adlandırılmaya uygun görülmüş ve bu toprakların tarıma açılmasına yönelik yeni bir plan başlatılmıştı. Bu Kruşçev'in tahıl üretimini arttırmak için bel bağladığı en önemli projeydi. Bu projeye geniş Kazak Stepleri batıdan gelecek yeni bir göç dalgasıyla Rus ve Ukraynalı çiftçilere açılacaktı. 1936'daki kolektivizasyon planından sonra nüfusu hala kolektivizasyon öncesindeki sayıya ulaşamayan Kazaklar, 1959'dan sonra kendi ülkelerinde azınlık durumuna düştüler. 1959'da Kazakların Kazakistan nüfusu içinde oranları %30'a düştü, Rusların oranı ise %42,7'ye çıktı. Merkezin büyük umutlar bağladığı "bakir top-

raklar" projesi, ilk yıllardaki hızlı üretim artışının ardından, topraktaki tuzlanma, ve aşırı sulamanın verimli ince üst tabakayı erozyonla inceltmesi sonucunda, üretim aynı hızla düşmeye başladı. Sonuçta, "bakir topraklar" projesi toprakların fakirleşmesi ve Kazakistan'da Rusların çoğunluk konumuna gelmesinden başka bir işe yaramadı.

1930-1962 arasında SSCB'nin batısından Kazakistan'a yaklaşık 3.950.000 kişi göç etti. Kazakistan'da Moskova'ya karşı duyulan rahatsızlığı besleyen en önemli etkenler olarak; bu göçler ve tarım politikalarıyla birlikte önemli işlerde ve partide önceliğin Ruslara verilmesi, Sirderya'dan sulama nedeniyle aşırı su çekilmesi nedeniyle Aral Gölü'nün kuruması, nükleer, bakteriyolojik ve kimyasal silah denemelerinin Kazak Steplerinde yapılması nedeniyle sakat ve ölü doğumların artışı sayılabilir.

1986'da Gorbaçev'in *glasnost* ve *perestroika* politikalarıyla bağlantılı olarak, yozlaşmış parti görevlilerini görevden alıp yerlerine merkezden atanacak kişilerin getirilmesi, Kazakistan SSC'de 1936'daki kuruluşundan sonraki en ciddi soruna neden oldu. Kazakistan SSC'nin başına -Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak- bir Rus'un (Gennady Kolbin) geçirilmesi yönünde 16 Aralık'ta alınan bir karar, 17-18 Aralık'ta başkent Alma-Ata'da (bugün Almatı) büyük bir isyanın çıkmasına neden oldu. Bu isyan Kazak tarihinde "Jeltoksan" (Aralık) adıyla yerini aldı. Sabah öğrencilerin başlattığı bir yürüyüş, çevreden kaulanlarla kısa sürede büyüdü ve müdahalelere karşın gösteriler iki gün boyunca devam etti. SSCB açısından da çok kritik bir hal alan bu eylemi bastırmak için Afganistan'daki iç savaşta görevli olan General Karpov, komutasına verilen yaklaşık 10.000 kişilik özel askeri kuvvetlerle duruma müdahale etti.

Bugün bu olay Kazak milliyetçiliği açısından önemli, gururla anılan bir olay olarak ele alınıyor; Rus şovenizmine ve asimilasyon politikalarına karşı bir direniş olarak sunuluyor. Gösteride taşınan pankartlardan öne çıkarılanlar da kimi milliyetçi kaynaklarda "Ruslar Rusya'ya Gitsin", "Kolbin Rusya'ya Dön"²⁵ ya da "Kazakistan Kazaklarıdır"²⁶ gibi sloganlar oluyor. Ancak kimi kaynaklarda da "Yaşasın Lenin'in Düşünceleri", "Yaşasın Lenin'in Uluslar Politikası", "Zorunlu Değil Gönüllü Halkların Birliği" gibi sloganlardan ve Lenin'in portrelerinin taşındığından da söz ediliyor (Kozybaev, 1998: 161-169). Gösteri, yalnızca Kazak milliyetçilerinin değil, farklı düşüncelere sahip binlerce kişinin katıldığı bir eylem olmuş olmalı. Tutuklananların milliyetleri

25 Bkz. Kesici, 2003: 227.

26 Bkz. İsmail, 2002: 113.

de katılanların ağırlıklı olarak Kazaklardan oluşmakla birlikte bu gösterinin yalnızca Kazaklara mal edilemeyeceğini de gösteriyor. Tutuklananlar: 2302 Kazak, 25 Rus, 18 Uygur, 10 Tatar, 7 Kırgız. Bu gösteriler bastırıldıktan sonra Kolbin üç yıl kadar Kazakistan'ı yönetmeye devam etti ve 1989 yılında yerini bir Kazak olan -halen iktidardaki - Nursultan Nazarbayev'e bıraktı.

Sonraki yıllarda diğer SSCB cumhuriyetlerinde Moskova'ya karşı direniş güçlenirken, Kazakistan bu direnişlerin dışında kaldı. 1991'de diğer cumhuriyetler tek tek Moskova'dan ayrılıp bağımsızlıklarını ilan ederken, Kazakistan "Sovyet evi"ni en son terk eden cumhuriyet oldu. SSCB altında geçen yıllar pek çok olumsuzluk getirse de, SSCB'nin parçası olmak Kazak modernleşmesine de önemli katkı sağlamıştı. Yüzyıl önce cedidcilerin gerçekleştirmeyi arzuladıkları hedeflerin pek çoğu Sovyet yönetimi altında gerçekleştirilmiş, ekonomik koşulların olgunlaşmaması nedeniyle aydınların arkalarındaki toplumsal destek yetersiz olduğundan tasfiye edemeyecekleri eski yapı yerini modern bir yapıya bırakmıştı. Bu nedenle, merkeze karşı yalnızca olumsuz duygular beslenmiyordu.

Öte yandan, Kazak SSC'deki nüfusun ağırlıklı olarak Ruslardan oluşması da yönetici kadrolar arasında tedirginlik yaratan bir unsurdu. Rus nüfus kentlerde (Kazakistan kentlerindeki Rus ve Kazak nüfus oranı için Tablo 3'e bakınız) ve Kazakistan'ın merkezi, kuzeyi ve doğusundaki oblastlarda yoğunlaşmıştı. Bu kesimin Alma-Ata'nın politikalarından ayrı düşmesi ülke içinde büyük bir karışıklık çıkarabilir, geniş arazilerin Rusya'ya katılmasına yol açabilir ya da en azından nitelikli işgücünü oluşturan bu kitle ülkeyi terk edebilirdi. Bunlar, Kazak yöneticilerinin göze alamayacakları olasılıklardı. Dolayısıyla, Kazak yöneticileri mümkün olduğunca dengeleri gözeterek yumuşak bir geçişle ülkeyi yönetme yolunu seçtiler.

Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti

Cumhuriyetlerin SSCB'den ayrılma hakkını kullanmaları 11 Mart 1990'da Litvanya ile başladı ve hemen ardından 9 Nisan 1990'da Gürcistan ayrıldı. Diğer cumhuriyetler ise, 1991 Ağustos'unda gerçekleşen başarısız darbe girişiminin ardından SSCB'den ayrıldılar. En son ayrılanlar Orta Asya cumhuriyetleri ve bunların içinde de Kazakistan oldu (16 Aralık). Yalnızca yönetim değil, halk da SSCB'den ayrılmaya çok istekli görünmüyordu. Nitekim, Mart 1991'de yapılan bir referandumda Kaza-

kistan nüfusunun %80'i SSCB içinde kalma yönünde oy kullanmıştı. (Nazpary, 2003: 54)

SSCB'nin yıkılması, yüzü merkeze dönüp olarak kurulmuş, kendi kentleri arasında yaygın bir iletişim ağı bile olmayan ülkeleri işlevsizleşmiş bir yönetim aygıtıyla baş başa bıraktı. Yeni bir devlet yönetimi kurmak ve vatandaşlara uğruna çalışacakları, kendilerini adayacakları, yaşamlarının anlam kazanacağı yeni bir hedef göstermek gerekiyordu. Bunun için içinde yaşadığımız ulus-devletler çağında bir ulus-devlet kurmak ve halka millet olma bilincini vermekle ulaşılmamasının en uygun yol olacağı düşünüldü. Ancak bu hiçbir aşırılığa kapı aralamadan, yukarıda belirtildiği gibi, ülkedeki diğer milliyetleri korkutmadan yapılmalıydı. Bunun için "Kazakistan'ın Kazakların olduğu" ama "geleneksel Kazak konukseverliği içinde Kazakların diğer milliyetlere de kucak açtığı" söylemi yaygınlık kazandı. Bunun halk içinde de kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Kazakistan, bize, geçmişte yaşananlar ne kadar olumsuz olursa olsun, halkların bir arada yaşamaya devam edebileceğini gösteren bir örnektir. Bu, çok hassas dengeler üstüne oturmuş, dışarıdan bakınca her an patlayabilecekmiş gibi görünen bir birlikeliktir ve bir kere bu yola girilecek olunursa, geçmişten beslenerek şiddetin arttırılabileceği çok örnek var. Ancak bunun şu ana kadar sorunsuz bir biçimde işliyor olması dahi dikkate alınmaya değerdir.

SSCB döneminde harita başında Stalin tarafından çizilen²⁷ sınırların bağımsızlıktan sonra çeşitli sorunlara yol açmasına karşın genel olarak geçerlilik kazandığı söylenebilir. Bunda kuşkusuz, kendi yetki alanları belirlenmiş ve onaylanmış olan yerel iktidar sahipleri tarafından kabul görmüş olmasının da payı vardır.

Sovyet dönemi, milliyetçiliğin hangi sınırlılıklar içinde yapılabileceğini ve bundan sonra ne tür iddiaların dillendirilebileceğini de belirlemiştir. Nitekim, Kazakistan'da gelişen milliyetçiliğin en temel unsuru ata yurdunun Rus kolonizasyonundan arındırılması olmuştur. Her ne kadar bu, Sovyet yönetiminin etkisiyle gelişmiş bir millet ve toprak anlayışından güç alsa da, gelişmeler onların niyetinin dışında bir sonuç doğurmuştur.

Kazakistan'da yönetim, bağımsızlıktan sonra Kazak nüfusunun arttırılması politikalarına ağırlık verdi. Kazakistan dışından gelenler²⁸ ve Kazakların yüksek nüfus artışı Kazakların nüfusunun artmasına yardımcı olan temel etkenleridir. Bunun yanında, kuzeydeki ve doğudaki oblastlarda -ve kent merkezlerinde- yoğunlaşmış olan Rus nüfusunun ağırlığının kırılması için Kazak nü-

27 Bu çok sık kullanılan bir klişedir; ancak -buna ilişkin olan milletlerin "sınırları aslında belli" yerlerde yaşadıkları varsayımı bir yana bırakın, henüz milletlerin bile oluşmadığı ya da yeni oluşmaya başladığı, insanların özellikle kentlerde hepsi "anadili" olan iki-üç dil konuştukları bir dönemde sınır çizmenin hiçbir biçimi için geçerli kriterler yoktur, bunlar ancak sonradan geçerlilik kazanır. Sınırlar kişilere sorularak çizilmeye kalkılsaydı en iyi ihtimalle -kişiler kendilerine bir ulusal kimlik seçecek olurlarsa- dahi ortaya karmakarışık bir patch-work çıkardı.

28 Kazakistan dışındaki Kazaklar, Özbekistan'da nüfusun %4.2'sini Turkmenistan'da %2.0 oluşturmaktadır, ayrıca Batı Moğolistan'da bir Kazak topluluğu vardır. Ancak en büyük Kazak topluluğu 1916 isyanı ve 1929'da başlayan kolektivizasyon sırasında Çin'e kaçmış olan, bugün Çin Halk Cumhuriyeti Sinkiang Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan yaklaşık 900.000 kişilik Kazak topluluğudur. (Soucek, 2000: 331, 335, 336, 338)

29 Tarıma açılan topraklarda çalışmak üzere gelmiş olan Rus, Ukraynalı ve Beloruslar.

30 Alman göçmenleri, II. Katerina zamanından başlayarak, Osmanlı'dan (Kırım Hanlığı'ndan) alınan ya da Kozakların boşalttığı alanlarda tarım kolonileri kurmaları için davet edilmişlerdir. Alman köylüler, Polonya sınırından Kars'a kadar geniş bir alanda tarım kolonileri kurmuşlardır. Onlar için Sovyet Devrimi'nden sonra Volga çevresinde bir özerk bölge de kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyasının ani saldırısının ardından SSCB'nin batı sınırındaki Almanlar dışındaki tüm Almanlar potansiyel tehdit olarak görülerek sürülmüştür. Kazakistan'daki yoğun Alman nüfus da bu sürülenlerin çocuklarıdır. Bu kalabalık Alman nüfus için Brejnev döneminde Kazakistan'da bir özerk Alman bölgesi kurulması düşünüüyordu. Bu Almanların çoğu bağımsızlık sonra, kendilerine vatandaşlık hakkı ve çeşitli imkanlar sunan Almanya'ya göç etti.

fusun bu kesimlere göçü teşvik edilmektedir. Örneğin, Kazakistan'ın başkentinin Almatı'dan ülkenin merkezindeki Astana'ya taşınmasının Kazak nüfusunun ülkenin merkezine ve kuzeye hareket etmesi için olduğu kabul edilmektedir. Kazakistan içindeki hareketlilikle ilgili kesin bilgiler olmamakla birlikte 1998'in ilk üç ayında Kazakistan içinde göç edenlerin %73,5'nin Kazak olduğunu söyleyebiliriz. Bu hareketliliğe karşın 1999'da Kazakistan'ın 19 oblastından altısında Ruslar ağırlıklarını koruyordu, ancak 1989'da bunların üçü (Doğu Kazakistan, Kuzey Kazakistan ve Karaganda) ve başkent olan Astana'da Kazakların nüfusu Rusların üçte biriyken, bugün bir oblast dışında (Kuzey Kazakistan) iki toplumun nüfusları birbirine yaklaşmıştır. (Olcott 2002: 174-175, 247-248)

Kazakların nüfusunun artmasının yanında, Kazaklar dışındaki milletlerin "anavatan"larına geri dönüşleri, Kazakların nüfus içindeki oranını arttırmaktadır. Artık kendileri için daha iyi bir yaşam umutlarının Kazakistan'da tükendiğine inanan Slav²⁹ ve Alman³⁰ kökenlilerin "kendi" ülkelerine geri dönmektedir. Bu topluluklardan özellikle Almanlar ve Ukraynalıların büyük kısmı Kazakistan'dan ayrılmıştır.

Birleşmeden sonra Almanya tüm eski SSCB ülkelerindeki Almanlara başta vatandaşlık olmak üzere iş ve iyi bir yaşam için imkanlar sunmuştur. Bunun sonucunda karma evliliklere sahip aileler ve kendilerini daha önce Rus olarak kayıtlara geçirenler de Almanya'ya dönmek için başvuruda bulunmuştur. Bugün, Almanya kalan Almanları o ülkeyle ilişkilerinde aracı olarak kullanmak amacıyla onların kalmalarını teşvik etmektedir. Ancak Kazakistan'ın geleceğinin belirsiz, Almanya'nın ise yeni olanaklarla dolu olması, Almanların Kazakistan'daki varlıklarını geçici olarak görmelerine neden olmaktadır.

Slavlar içinden Belaruslar ve Ukraynalıların çoğu ülkelerine dönmüştür. Ancak Kazakistan içinde ağırlıklı bir yeri olan Ruslar göç edenler arasında çokmuş gibi görünse de, orantısız olarak özellikle on yıl önce de yoğun oldukları yerlerde yine yoğun olarak yaşamaktadır. Bunda büyük bir kitle oldukları için değişen koşullarda da ayakta kalmalarını sağlayacak olanaklara sahip olmaları (ilişki ağları), daha önce sahip oldukları avantajlardan kaynaklı kimi nitelikleri (teknik yetkinlikleri), -Kazakça bilmeyen Kazaklar dahil- Rusça konuşan, ayrıca Ruslara olumlu bakan seçkin bir kesimin varlığı ve tabii belki de hepsinden önemlisi Rusya'daki durumun da geri dönüş için çok özendirici olmaması sa-

ylanabilir. Ruslar, Rusya'daki durum nedeniyle Rusya dışındaki ülkelere de (ABD, Kanada, Avustralya gibi) göç etme eğilimindedir. Teknik becerileri, eğitimleri, çok-kültürlülükleri ve dil öğrenmeye yatkınlıkları gibi etkenler Rusya dışındaki ülkelere kabul almalarını kolaylaştırıyor olmalı. Eğer Rusya'daki olumlu göç süreci ve işçi talebi artacak olursa, Kazakistan'daki Rus nüfusun hızla azalacağı düşünülebilir.

Kazakistan'ın nüfusun keskin iniş çıkışlarla değişen yapısı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2: Kazakistan'daki milliyetlerin nüfus dağılımı

	1926	1959	1970	1979	1989	1991	1993	1994	1999	2002
Kazaklar	57,6	30,0	32,6	36,0	39,7	41,1	43,1	44,3	53,4	55,7
Ruslar	19,7	42,7	42,5	40,8	37,8	37,0	36,5	35,8	30,0	28,3
Almanlar	1,5	7,1	6,6	6,1	5,8	4,6	4,1	3,6	2,4	1,8
Ukraynalılar	13,7	8,2	7,2	6,1	5,5	5,3	5,2	5,1	3,7	3,3
Özbekler	1,9	1,5	1,7	1,8	1,8	2,0	2,1	2,2	2,5	2,6
Tatarlar	1,3	2,1	2,2	2,1	2,0	2,0	2,0	2,0	1,7	1,6
Uygurlar	0,6	0,6	0,9	1,0	1,1	NA	NA	NA	1,4	1,4
Belaruslar	0,4	1,2	1,5	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	NA	0,6
Koreliler ³¹	1,6	0,8	0,6	0,6	0,6	NA	NA	NA	NA	0,6

Kaynak: 1926 ve 2002 için Kesici 2003: 226; 1959-1994 için Sakenova, 1998:182-183; 1999 için Olcott 2002: 249)

Tablodan da görüldüğü gibi, Kazakistan'da Kazakların nüfus oranı 1926-59 arasında Ruslar lehine sert bir düşüş yaşamış, ancak Rusların sürmekte olan göçüne karşın, Kazaklardaki yüksek doğum oranı nedeniyle, bağımsızlıktan hemen önce (1989) Kazaklar tekrar en yüksek nüfuslu toplum olmuşlardır. Tablo, Kazakistan'ın özellikle batıdan gelen göç dalgalarıyla nasıl bir çok-milletli bir nüfusa sahip olduğunu ve bağımsızlıktan sonra Kazaklar lehine değişimini de göstermektedir.

Kazak yöneticiler açısından nüfus sorunu yalnızca Kazak nüfusunun yükseltilmesi ve Rusların yoğun olduğu bölgelere Kazak nüfusunun kaydırılması değildir. Ruslar, genel olarak kentlerde de ağırlıklı olan bir topluluktur.³² Dolayısıyla, Kazak yönetimi kendini kırsal ağırlıklı Kazak nüfusunun kentlere göç etmesi için de önlemler almak zorunda hissediyordu. Aşağıdaki tablo nüfusu 200.000'in üstündeki kentlerdeki Kazak nüfusunu göstermektedir:

31 Koreliler, İkinci Dünya Savaşı sırasında SSCB'nin Kore sınırından Japonlarla işbirliği yapmaları çekincesiyle Orta Asya'ya sürülmüşlerdir.

32 Kentlerde yaşayan Rusların yanında istatistiklere yansımaları geniş bir Rus-dilli Kazak nüfusu vardır. Kentli, aydın Kazaklar arasında Kazakça bilmeyen kendi aralarında Rusça konuşan geniş bir kesim vardır. Uzun yıllar Rusça konuşmak bir ayrıcalık gibi kabul görmüştür. Bu nedenle, kendi kültürüne sahip çıkan bir Kazak milleti oluşturmak istatistiklerin yansıttığından daha zordur.

33 Bu bilgi, Kazakistan'da tanıştığımız, Türkiye'de hayvancılık bitince Kazakistan'a gelen bir celebini verdiği bilgilere dayanıyor. Ama Kazakistan üstüne farklı kaynaklar da hayvancılıktaki olumsuz durumu doğruluyor.

Tablo 3: Nüfusu 200.000'in üstündeki Kazakistan kentlerin Kazakların oranı

Kent	Toplam Nüfus 1989	Toplam Nüfus 1999	1989'da Kazaklar %	1999'da Kazaklar %
Astana	276.000	313.100	17.5	40.9
Almatı	1.071.900	1.130.000	23.8	38.5
Aktöbe	253.000	253.000	31.6	53.0
Karaganda	507.300	437.700	12.6	24.2
Köstenay	229.800	222.500	9.1	18.8
Pavlodar	329.700	299.700	14.4	24.0
Petropavlovsk	239.600	203.400	8.6	13.9
Semey	317.100	269.700	26.5	48.8
Çimkent	380.100	357.900	29.2	48.7
Taraz	306.300	325.500	28.7	52.1
Üst-Kamenogorsk	322.800	310.900	10.5	18.5

Kaynak: Olcott, 2003; 250

Tablodan da görüldüğü gibi, bağımsızlıktan sonra kırdan kente gelenlerle, komşu ülkelerden gelen Kazaklar ve Kazaklar dışındaki toplumların Kazakistan'dan ayrılması sonucunda kentlerdeki Kazak nüfus oranı artmaktadır. Bu kentlerin Kazaklaşması amacına uygun bir gelişmedir. Ancak buna karşın Kazakların nüfus yarısından fazlasını oluşturduğu yalnızca iki kentin (Kazakistan'ın güneyinde, Kırgızistan sınırı yakınındaki Taraz ve kuzeybatısında Rusya sınırı -ve eski başkent Orenburg- yakınındaki Aktöbe) olması da ilginçtir.

Ancak bu göçler, kırdaki hayvancılığın çökmüş olmasıyla da ilgilidir (Nazpary 2003: 56). "Özelleştirilme" sırasında herkesin bir parçasını alarak terk edilmiş yapılara dönüştürdüğü kooperatifler, fabrikalar gibi, hayvanlar da ucuza elden çıkarılmakta ve hayvanların sayısının artırılması hatta korunması önemsenmemektedir.³³

Yalnızca nüfusun niteliği de yönetim için önemli bir konudur. Kazakistan'da teknik beceri gerektiren işler genellikle Ruslar tarafından yapılmaktadır. Kazak nüfusun ülkenin kendi ayakları üstünde yükselebilmesi gerekli teknik yeterliliklere sahip olmaması hala bir sorun teşkil etmektedir. Kalifiye işgücünü oluşturan Rusların Kazakistan'ı artan bir hızla terk etmesi Kazak yönetimi için arzu edilecek bir durum değildir.

Kazakistan Kazak nüfusunun bu açığı giderebilmek için eğitime çok önem vermektedir. Ülkede küresel kapitalist ekonomiye entegrasyon için bir yandan yabancı şirketlerin beklentileri-

ni karşılayabilecek, bir yandan da kapitalizmin gereklerine uygun gençler yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Okullarda hem teknik niteliklere sahip, hem Pazar ekonomisinden anlayan hem de -Rusça ve Kazakça dışında- en az bir yabancı dil bilen, ayrıca bilgisayar da kullanabilen gençler yetiştirilmesi yönünde politikalar izlenmektedir. Pek çok başarılı genç devlet bursuyla yabancı ülkelerde eğitim almaktadır. Ayrıca, ülkede yabancı vakıf ya da özel şirketlerin ve yeni oluşmaya başlayan Kazak girişimcilerinin özel okul ve üniversiteler açmasına izin verilmektedir. Ülkeye akan yabancı sermaye, yapılan yatırımlar ve bunların beklentilerine karşılık verebilecek kadroların henüz sayıca çok az olması nedeniyle eğitim önemli bir sektör olarak gelişmektedir.

Kazaklar çocuklarına, özellikle de kız çocuklarına iyi bir eğitim vermeye çalışmaktadırlar.³⁴ Kazakistan devleti de yeni yetişen kuşakların kentlerde iyi bir eğitim almasına büyük önem veremeye başlamış olsa da, gerek kente gelenlerin yetersizlikleri gerekse iş olanaklarının kısıtlılığı kentlerde işsizlik sorunu yaratmaya başlamıştır. Bu durum, okul sonrası eğitime yönelik kurumları da arttırmıştır. Ne var ki, üniversite mezunu pek çok kişi, eğitimleri değişen düzenin beklentilerine karşılık gelmediği için ya işsizdir ya da düşük vasıflı işlerde çalışmaktadır. Bunun için kısa vadede bir çözüm de görünmemektedir.

Kentlerdeki yoğun işsizlik koşulları altında insanlar, oluşturdukları ilişki ağları ile hayatta kalmaya çalışmaktadır. Yukarıdan aşağıya devletin her kademesi ilişki ağları içinde kazanç elde etmeye çalışmaktadır ve kaynaklara en yakın olan üst tabakadaki kesimler dışındaki çoğu insan da asıl olarak bu ilişki ağlarıyla geçimlerini sağlama yoluna girmiştir.³⁵

Toplumsal ilişki ağlarının önemi, kuşkusuz pek çok ülke için geçerlidir. Türkiye'de de belli kazançların paylaşımının benzer ilişki ağlarında içinde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmaz. Ne var ki, durumun Kazakistan'da ulaştığı boyutun vahameti, hayatı idame ettirmek için gerekli ücretlerin düşüklüğünden ve bu tür ilişki ağlarıyla akacak gelirin ek gelir değil, geçinmek için temel gelir kaynağı durumuna gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu ekonomik koşullar altında devletin halka ne uğruna yaşadıklarını, çalıştıklarını vurgulaması daha da önem kazanıyor. Resmi devlet söylemi de bunun temelini hazırlıyor.

Kazakistan büyük yer altı zenginliklerine sahip bir ülkedir. Ülkede çıkan kurşun, çinko, kadmium ve gümüş yüksek kaliteyle dış pazarlarda talep bulmaktadır. Ancak asıl büyük zengin-

34 Gerek Kazaklar gerekse konuştumuz diğer milletlerden aileler, erkek çocukların nasılsa ayakta kalacaklarını, ama kız çocuklarının hem iyi bir evlilik yapabilmeleri hem de evlilik yapamaları bile kendi başlarına ayakta durabilmeleri için iyi bir iş bulmaları ve bunun için de muhakkak okumaları gerektiğini söylüyorlardı. Kazakistan'da kadın nüfusu erkek nüfusundan çok fazla ve aileler pek çok kızın evde kalacağını düşünüyor.

35 Kazakistan'daki toplumsal ilişki ağlarının işlevi ve işlevi biçimi hakkında antropolojik bir saha araştırması için bkz. Nazpary, 2003.

lik kaynağı petrol ve doğal gaz kaynaklarıdır. Bu enerji rezervlerinin kapasitesi konusunda rivayet muhtelif olsa da Kazakistan gibi düşük nüfuslu (14.950.000 - Şubat 1999) bir ülke için bu rezervler üretimin artırılmasıyla -ve daha adil bir paylaşım sistemiyle- büyük bir refah kaynağı olacaktır. 1995'te 20.000.000 ton olan petrol üretiminin, yeni boru hatları inşa edildikten sonra 2014'te 120.000.000-140.000.000 tona çıkarılması planlanmaktadır (İsmail, 2002: 118). Kuşkusuz, tek başına bu bile Kazakistan'ın bugün mücadele ettiği pek çok sorunla daha kolay baş edebilmesini sağlayacaktır.

Zengin yer altı kaynakları nedeniyle Kazakistan büyük yatırımlar çekmektedir. Kazakistan, çektiği yabancı yatırımlar açısından tüm BDT ülkeleri arasında Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Kişi başına düşen yabancı sermaye açısından elbette birinci sıradadır (kişi başına 400 US\$). Bu yatırımların %73'ü ABD, %4,7'si Büyük Britanya, %4,7'si Çin Halk Cumhuriyeti, %3,7'si Türkiye, %2'si Almanya kaynaklıdır (İsmail, 2002: 122). Kazakistan yönetimi, bu yatırımlarla ekonomisini toparlama yoluna girmiş ve 2000 Mayıs'ında vadesinden önce IMF'e olan borcunu ödemiştir.

Ayrıca devlet, Kazakistan geniş topraklarını birbirine bağlamak, merkezin etki ağını güçlendirmek ve yabancı yatırımcıları çekmek için altyapı yatırımlarına önem vermektedir. Yeni hava alanları, Çin'den İstanbul uzanan bir demiryolu hattı (Büyük İpek Yolu-Transasya Demiryolu), Hazar Denizi'nde Aktau kentinde liman, Batı Kazakistan-Çin, Kazakistan-Türkmenistan-İran boru hatları yapılması, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına bağlanma, Kazakistan'ın optik telle iletişim altyapısının güçlendirilmesi hedeflenmektedir. (İsmail, 2002: 123-126)

Tüm bu gelişmeler, Kazakistan vatandaşlarının gelecekleri konusunda umutlu olmalarına imkan vermektedir. Bu ekonomik gelişmeler ya da olanaklarla birlikte yeniden bağımsız Kazakistan devletini kurmuş olmanın gururu ve Kazak değerlerinin yüceltilmesi üstüne kurulu söylem vatandaşları bir arada tutabilecek bir tutkal işlevine sahiptir. Resmi milliyetçilik söylemi, uzun yıllar sonra tekrar elde edilmiş bağımsızlığı ve zengin kaynaklar sayesinde ulaşılar görünen gelecek güzel günleri heba etmemek gerektiği kanısını güçlendiriyor olmalı.

Burada, resmi devlet milliyetçiliğini milliyetçilik kuramları üstüne çalışan Paul Brass'ın yaklaşımıyla da değerlendirmek mümkün. Brass, etnik grupların önderlerin, seçkinlerin ya da po-

litik sistemin tasarımları olduğunu öne sürüyor. Brass'a göre, etnik değerler de yaratılırlar ve toplumsal grupları harekete geçirmek için kullanılırlar:

Etnik grupların içinde yer alan seçkinler ve karşı taraftaki seçkinler topluluğun kültürel unsurlarını seçer, onlara yeni değerler ve anlamlar katar ve onları kendi çıkarlarını korumak ve diğer gruplarla rekabet etmek için topluluğu harekete geçirecek semboller olarak kullanırlar. (Brass, 1994: 87)

Kazakistan'da da resmi milliyetçilik söylemi, Kazaklara istikrarlı bir biçimde ilerlemeye devam ederlerse, 2030'da doğal kaynaklarını kendi işleyen, 2500 yıllık anayurtlarında atalarına layık bir ülke olarak Kazak görkemini tekrar canlandırıp modern dünyanın saygın devletleri arasında yerlerini alacaklarını ifade etmektedir. Nazarbayev tarafından bu yolda planlı bir biçimde emin adımlarla ilerledikleri anlatılmaktadır. Doğal kaynaklarının zenginliği sayesinde ekonomik olarak Kazakistan'ın gittikçe güçlendiği yanlış da değildir. Her ne kadar işsizlik oranı yüksek olsa da, Sovyet döneminde kazanılmış parasız sağlık ve eğitim kurumlarının varlığı, kentlerde ısınma, sıcak su, telefon gibi hizmetlerin bedava, ulaşımın çok ucuz olması gibi kimi sosyal hakların geçerliliğini koruması yaşam maliyetini düşürmektedir. Görünen o ki, bugün katlanılan zorluklara karşın "artık bir Kazak olarak bağımsızlıklarını kazandıkları kendi ata yurtlarında" umut dolu bir geleceğe ilerleme düşüncesi insanları resmi uygulamalar dışındaki arayışlardan uzak tutuyor. Ayrıca, istikrarın bozulmasının bedellerinin çok daha ağır olacağı düşüncesi de, durum ne kadar olumsuz olsa da, insanların günü kurtaracak arayışlarla yetinmelerine neden oluyor.

SSCB sonrası dönemde Kazaklar için kendilerini uzun geçmişe sahip, umut dolu geleceğe uzanan bir bütünün parçası hissetmelerinin bir yolu Kazak milletinin parçası olarak kendilerini görmektir. Bağımsızlıktan önce çok kimsenin yerini bilmediği bir ülkede yaşarken, bağımsızlık ve yer altı kaynakları dolayısıyla Kazakistan'ın tanınmaya başlaması, uluslar arası alanda kendine bir edinmesi Kazakların ülkelerinde ve ülke dışında Kazak kimliğinden daha gurur duymaya başlamalarına yardım etmektedir. Bu etkenler, Kazak kimliğinin Kazakların sahip olduğu diğer kimlikler arasından sivrilip daha fazla ön plana çıkmasını kolaylaştırılmaktadır.

Önümüzdeki dönemde Kazakistan planları gelişimini sürdürülebilir ve bunu daha fazla vatandaşıyla paylaşabilirse Kazakistan

güvenli adımlarla ilerleyen vatandaşlık bilincinin daha da güçlü olduğu bir ülke olarak yoluna devam edebilir. Bu vatandaşlık bilincinin kuşkusuz yalnız Kazaklar için değil Kazakistan'da yaşayan tüm halklar için kapsayıcı bir aidiyet olmasında yarar vardır. Ayrıca, hem Kazakistan'ın geniş topraklarında tüm vatandaşlarının emeğine ihtiyacı vardır, hem de kaynaklar herkesi refaha kavuşturabilecek kadar zengindir. Devlet politikası zaman zaman "Kazakistani"liği öne çıkarır görünmekle birlikte; "başka devleti", "gidecek yeri" olmayan Kazakların millet bilincinin güçlenmesi -en azından nüfustaki Kazak yoğunluğu "yeterince" artana kadar- devlet söyleminde daha önceliklidir. ■

Kaynakça:

- Allworth, Eward. (ed.) (1994) *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview* Durham, NC: Duke University Press.
- Anderson, Benedict. (1991) *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- _____ (1994) *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İstanbul: Metis.
- Arat, Reşit Rahmeti. (haz.), (1987) *Gazi Zahiruddin Mumammed Babur, Vekayi Babur'un Hatıratı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bacon, Elizabeth E. (1980) *Central Asians under Russian rule : a study in culture change*, Ithaca, N.Y: Cornell University Press.
- Barthold, W. ve Hazai, K. (1999) "Kazakh" in *Encyclopaedia of Islam CD-ROM Edition v. 1.0*, Leiden: Koninklijke Brill NV.
- Bikzhanova, M. A., Zadykhina, K. L., Sukhareva, O. A. (1974) "Social and Family Life of the Uzbeks", in Dunn, Stephen P., Dunn, Ethel (ed.) *Introduction to Soviet Ethnography*, Berkeley, California: Copy Centers of Berkeley.
- Bourdieu, Pierre. (1977) *Outline of A Theory of Practice*, Cambridge University Press, London.
- Brass, Paul R. (1994) "Elite Competition and Nation Formation", Hutchinson, John & Smith, Anthony, ed., *Nationalism* içinde Oxford: Oxford University Press, 83-89.
- Carr, Eric H. (1989) *Bolşevik Devrimi 1, 1917-1923*, İstanbul:Metis.
- Gellner, Ernest. (1983) *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell.
- _____ (1992) *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul:İnsan.
- Hobsbawm, Eric J. (1992) *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* İstanbul:Ayrıntı.
- _____ (1995) *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik*, İstanbul: Ayrıntı.
- Hudson, Alfred E. (1938) *Kazak Social Structure*, New Haven: Yale University Press.
- Hutchinson, J. & Smith, A. (eds.), (1994) *Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- İsmail, Zeyneş. (2002) *Kazak Türkleri*, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları.
- Kappeler, A. (2001) *The Russian Empire: A Multi-Ethnic History*, Pearson Education.
- Kesici, Kayyum. (2003) *Dün, Bugün ve Hedefteki Kazakistan*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kozybaev, M. (1998) "The December Phenomenon (1986, Almaty)", in *History of Kazakhstan Essays*, (ed.) Kzybaev, M. K., Ministry of Science-Academy of Sciences of the Republic of Kazakistan-Institute of History and Ethnology Named by Ch. Ch. Valikhanov, Gylm, Almaty, 160-169.
- Kumekov, B. (1998) "About the Term Kazak", *History of Kazakhstan Essays*, (ed.) Kozybaev, M. K., Ministry of Science-Academy of Sciences of the Republic of Kazakistan-Institute of History and Ethnology Named by Ch. Ch. Valikhanov, Gylm, Almaty, 53-61.
- Little, William. (1965) *Oxford Universal Dictionary*, Vol. II, London: Caxton Publishing Company Limited.
- Mtseblova ,M. P. (1988) *Nauçniy Ateizm*, Moskova: İzdatel'stvo Politiceskoi Literaturi.
- Nazpary, Joma. (2003) *Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan'da Şiddet ve Mülksüzleşme*, İstanbul: İletişim.
- Nurpeisov, K. (1998) "The Alash Party's Role and its Place in the Social and Political Life of Kazakhstan", *History of Kazakhstan Essays*, (ed.) Kzybaev, M. K., Ministry of Science-Academy of Sciences of the Republic of Kazakistan-Institute of History and Ethnology Named by Ch. Ch. Valikhanov, Gylm, Almaty, 124-141.
- Özkırımlı, Umut. (1999) *Milliyetçilik Kuramları*, İstanbul: Sarmal.
- Olcott, Martha Brill. (1987) *The Kazakhs*, Hoover Institution Press, Stanford University, Stanford, California.
- _____ (2001) *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*, Washington D.C:Carnegie Endowment for International Peace.

- Privratsky, Bruce G. (2001) *Muslim Turkistan: Kazak Religion and Collective Memory*, Richmond, Surrey: Curzon Press.
- Renan, Ernest. (1994) "Qu'est-ce qu'une nation?" in Hutchinson, John, Smith Anthony D. Smith, *Nationalism*, Oxford: Oxford University Press.
- Sarsembaev, A. (1999) "Imagined Communities: Kazak Nationalism and Kazakification in the 1990s", *Central Asian Survey*, 18(3), 319-346.
- Sızdıkova, Gauhar M. (1997) *Ongtüstik Qazaqtarı arısındaǵı Islama Deyingi Dini Nanam-senimder Turalı* [Güney Kazakistan'da İslam öncesi Dini İnançlar], Ahmet Yasawi University Herald 1997, No. 5, pp. 22-24.
- Soucek, Svatlov. (2000) *A History of Inner Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Şulembayev, K. (1978) *Çilimi Ateizm*, Almatı: Mektep Baspastı.
- Togan, Zeki Velidi. (1981) *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?¹

İşaya Üşür

Giriş

İktisatçıların, iktisat tarihçilerinin ya da sosyal tarihçilerin ve sosyologların ilgisini çeken konuların başında hâlâ sanayi devriminin geldiğini söylemek abartma sayılmaz. Böyle bir ilginin nedenlerini anlamak; bir bakıma haklı göstermek de pek zor olmasa gerek. Çünkü Sanayi Devrimi "dünyanın tek bir bütün" (Cipolla, 1980: 5)² haline gelmesini mümkün kılan insanlık tarihinin dönüm noktalarından biri şeklinde algılanmaktadır.

Sanayi Devriminin yol açtığı sonuçların tartışılmasından belki de daha çok, Sanayi Devrimine neden olan "faktörler" ya da Sanayi Devriminin oluşumu üzerine tartışmalar hâlâ canlı, sürekli ve hararetlidir. Bu da anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü Sanayi Devriminin algılanışı dönemsel olarak farklılaşmakta³, her seferinde yeniden tanımlanmaktadır. Algılanıştaki farklılıklar değişik "faktörlerin" ön plana çıkarılmasına yol açmakta, bu da bu sefer, "faktörlerin" tarihini araştırmayı zorunlu kılmaktadır. Böylece tarih, her seferinde adeta yeniden yazılmış olmaktadır⁴. Bunun yanı sıra sanayileşmenin bir "tutku", bir "zorunluluk", biçiminde hissedilmesi ve sanayileşmeye "geç katılan" ulusların mevcudiyeti, Sanayi Devriminin oluşumuna bir "yol gösterici" olarak bakılmasına ortam hazırlamaktadır. Başka bir anlatımla, Sanayi Devrimi, sanayileşmeye reçete şeklinde görülebilmekte ve oradan türetilen politikalar demetinin temelini teşkil edebilmektedir⁵. Eğer böyle ise konunun iktisatçılar ve iktisat tarihçileri için çekici olmayacağını kim iddia edebilir?

Bununla birlikte iktisat tarihçileri sanayileşme [=Sanayi

- 1 Yardımları ve eleştirileri için Dr. Gülseren Adaklı'ya teşekkür borcum var.
- 2 Cipolla, insanlık tarihinde dönüm noktası teşkil eden iki devrim zikretmektedir: "ziraat devrimi" ve "sanayi devrimi" (1980: 8-22). "Milattan önce 7000 yıllarında doğan Ziraat Devrimi ile miladın onsekizinci yüzyılında doğan Sanayi Devrimi ... tarihte yeni bir çağın başlangıcı olmuşlardır." (23).
- 3 Algılanıştaki bu farklılaşmanın nedenine bir cevap, Benedetto Croce'nin şu yaklaşımı olabilir mi?: "Tarihsel bir çalışma, bir şeyin sadece şiireselliği ile yargılanması gerektiği gibi, sadece tarihsel yararlılığı (merit) ile yargılanmalıdır. Tarihi inşa eden şeyin ne olduğu şöyle tasvir edilebilir: [tarih], pratik hayatın gereklerinin uyduğu kavrayış ve anlayış edimidir (act). ... Bütün zamanların ve bütün halkların tarihsel çalışmaları bu biçimde doğmuşlardır ve her zaman böyle doğacaklardır. (...) Her tarihsel